

FRÅN DÅTID TILL NUTID

- glimtar ur Öckeröarnas historia -

STURE OLOFSSON

Tack

Dessa korta glimtar ur Öckeröarnas mångtusenåriga historia har satts på pränt på initiativ av personalen vid Öckerö Kultur- och Fritidsnämnd. Jag vill rikta ett särskilt tack till de alltid lika kunniga Britta Österberg och Anna-Stina Wettesten för god hjälp med att hitta källor och bildmaterial och till min fru för många goda råd och noggrann korrekturläsning.

Hälsö 6 maj 2010
Sture Olofsson

Författare:
Sture Olofsson

Grafisk form och omslag:
Cecilia Backlund

Ansvarig utgivare:
Kultur- och Fritidsförvaltningen, Öckerö kommun
www.ockero.se

Copyright © 2010

Innehållsförteckning

Inledning.....	5
Från urtid till medeltid.....	6
Stenåldern (- 1800 f.Kr.).....	6
Bronsåldern (1800 - 550 f.Kr.)	7
Järnåldern (550 f.Kr. - 790 e.Kr.)	8
Vikingatiden (790 - 1100 e.Kr.)	10
Inbördeskrigens tid	11
Fredsmötet på Öckerö 1253.....	11
Kungavalet 1257.....	13
Ett dokument från den 22 juni 1300	13
Sjöslaget vid Kalvsund 1309	13
Medeltidens kyrkor.....	14
Stavkyrkan	14
Den medeltida stenkyrkan	14
Fredsmötet på Kalvsund 1455	15
Från nya tiden till nutiden (1523 och framåt).....	16
De första kända sockenborna.....	16
Invånare under 300 år	16
1600-talet	16
1700-talet	17
1800-talet	18
Bohuslän blir svenskt 1658	18
Den stora sillperioden 1747-1808.....	19
Så såg skärgårdsverken ut	19
Tidigare sillperioder	20
Gustaf III:s besök på Ängholmen.....	21
Krogarna	22
Lotsarnas öar.....	23
Befolkningen ökar	23
Fattigvården	24
En storhetstid för Fotö	26
Koleran drabbar skärgården.....	27
Spanska sjukan	28
Badgästernas tid.....	28
Societetssalonger och restauranger.....	29
1900-talet	30
Så reste man - kommunikationer	30
Resor i gammal tid.....	30
Ångbåtstrafiken börjar	31
Kalabalik i trafiken	31
Trafik AB Öckerö Skärgård bildas	32
Havsbandet brinner.....	33
Bilfärjornas tid börjar	33
Buröleden – en stridsfråga.....	34
Bro eller inte?	35
Omröstningen 2001	35
Omröstningen 2005	35

Fotöbron	36
Första världskriget	36
Krigsgravarna på Öckerö	37
Andra världskriget	38
Kyrka och frikyrka.....	40
Biskopen är på väg	40
Jordbävning under gudstjänsten 1904	40
Ny kyrka på Öckerö.....	41
Eget pastorat	42
Kyrkbåtarna	43
Frikyrkorna	43
Fiske och jordbruk	45
Fisket - huvudnäringen	45
Snörpvadens tid	46
Trålen – en ny uppfinning	46
Göteborgs fiskhamn öppnas	46
Fiskarna organiserar sig.....	47
Fisket förändrar öarnas miljö.....	47
Tomtningar - primitiva bostäder.....	48
Ett unikt museum.....	49
Båtbyggarna och varven	49
Petters varv	49
Bergs varv.....	49
Man bygger ”isländare”	51
Propellerfabrik på Öckerö	51
Andra fiskebåtsvarv	51
Jordbruket på öarna	51
Jorden utnyttjas till det yttersta.....	52
Så bodde man	53
Socknens kvarnar.....	53
Den senare historien	55
Municipalsamhällena.....	55
Posten och telefonen.....	56
Posten kommer till öarna.....	56
Telefonens intåg	57
Från folkskola till gymnasium.....	58
Lagen om allmän folkskola	58
Folkskolan införs i Öckerö socken	58
Skolor byggs	58
Skolorna på de mindre öarna	59
Grundskolan införs och ett gymnasium startar.....	59
Skolfartygen	60
Vattenförsörjning och avloppsrening	61
Öarnas vattenproblem löses.....	61
En tidsenlig avlopps- och avfallshantering.....	62
Eriksgatan 1955	62
Avslutning	64
Litteraturförteckning.....	65
Bilaga - Notiser från de senaste femtio åren.....	66

Inledning

Öckeröarnas historia är uråldrig. Människor har hittat ut till öarna i Bohusläns södra skärgård i tusentals år. När inlandsisen drog sig tillbaka och öarna steg ur havet skapade det rika fisket och de goda jaktmöjligheterna utomordentliga förutsättningar för en bosatt befolkning. Människorna gav namn åt sina öar. När namnen skapades vet ingen. Huvudön *Öckerö*, som fått ge namn åt ögruppen, kallades tidigt Eikr eyia, "Ekön". En lund av ekar bör ha växt där öns första kyrka restes under 1200-talet. *Hönö* fick sitt namn efter det isländska ordet "hein", som betyder brynsten. De släta bergen på ön måste ha påmint om brynstenar för de gamla namngivarna. *Hälsö* uppkallades efter det gamla ordet hällr, som betyder "klipphåla under framskjutande bergkant". *Fotö* har troligen fått sitt namn av att ön i sin form liknar en fot. Den kallas ofta "Foudö" i de tidiga källorna. Namnet är svårtolkat. *Grötös* namn kommer av det isländska "grjót", som betyder stensamling. Ön västra del domineras av en betydande randmorän med ansamlingar av stora stenar. *Kalvsund*, eller Kalven, som ön egentligen borde kallas, har fått sitt namn av sitt läge i förhållande till den stora grannen Björkö. En "kalv" är en mindre ö i anslutning till en större. *Källö* har namngetts efter en källa på ön, *Knippla* antagligen efter det bohuslänska ordet "knebbel", som använts som namn på en hopgyttrad samling av små skär och *Rörö* efter den rika förekomsten av vass i sydväst och i insjöarna. På *Hyppehn* finns höga bergknallar. De kallas "hypplar" på bohuslänska. *Björkö* kan ha fått sitt namn efter det fornnordiska "birk", som är en handelsterm. Ett annat alternativ är att det är trädet "björk" som gett ön dess namn.

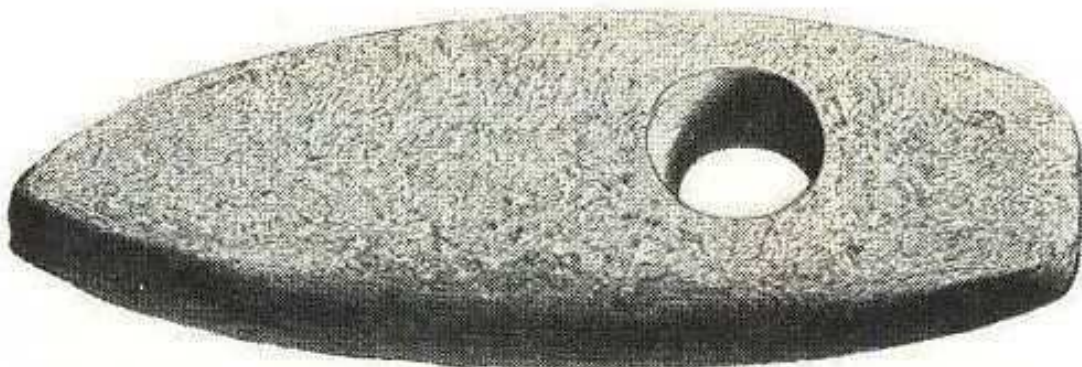
Denna skrift beskriver episoder ur de tio öarnas historia som under många århundraden legat i skärningspunkten för den nordiska historien.

Från urtid till medeltid

Stenåldern (- 1800 f.Kr.)

Öarna i Öckerö skärgård började stiga upp ur havet för mer än 10 000 år sedan. Den smältande inlandsisen drog sig tillbaka alltmer och trycket på landytan från tusentals ton is lättade. Ibland flyttades isranden framåt igen och resultatet av isens rörelser blev långa stråk av morän, randmoräner. Exempel på detta finns i de imponerande moränstråken på västsidan av Grötö. Isens rörelser ristade också in djupa räfflor i bergen och slipade skärgårdens hållar jämna och fina. Landet höjde sig men strandlinjen låg mycket högre än idag, då vattenytan så sent som för 5 000 år sedan låg mer än 20 meter högre än i nutiden. Bara de högsta bergen på öarna passade för människor att bosätta sig på. Man valde högt belägna områden och platser med skydd för de förhärskande västliga vindarna. På Björkö fanns de bästa förutsättningarna och här har arkeologerna också hittat inte mindre än nio stenåldersboplatser. Man har bland annat funnit några utomordentligt vackra flintdolkar. Vid Hjälvik på Öckerö har hittats en så kallad skafthålsyxa från yngre stenåldern.

De första stenåldersmänniskorna följde sina bytesdjur i spåren. På västkusten jagade man säl, fiskade och samlade naturens gåvor (hasselnötter, rötter och växter). Man plockade ostron och musslor. Flintan fanns att hämta på många ställen på öarna och av flintan gjordes effektiva redskap. Arkeologerna har hittat åtta fyndplatser för flinta, de flesta på Björkö. Med hjälp av redskap av flinta kunde man fläta korgar och fiskeredskap av grenar. Jaktredskap av horn och ben kunde tillverkas. Pilbågar kunde göras av idegran med bågsträngen tvinnad av senor från djur. Kläder, tält och kanoter kunde framställas av djurhudar. Ett ofta varmt klimat gjorde det drägligt att leva för stenålderns människor. Så småningom kompletterades jakten, fisket och samlandet med ett primitivt jordbruk. Vete och korn var de vanliga sädeslagen. De äldsta spåren av människor på Öckeröarna är mellan 7 000 och 9 000 år gamla.

Exempel på skafthålsyxa.

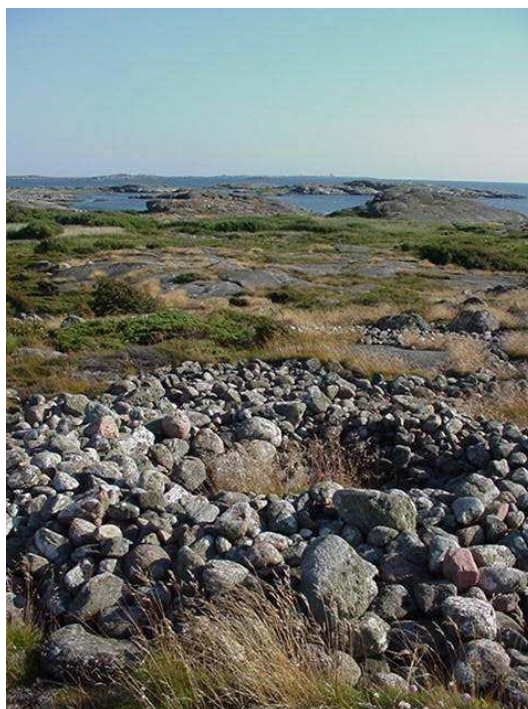
Bronsåldern (1800 - 550 f.Kr.)

Två gjutna bronsyxor av västeuropeisk typ påträffades på Hönö 1885. De antas vara från omkring 1400 f.Kr. Tillsammans med rösen och fyra skålgropsstenar (vid Öckerö gamla kyrka, på Hönö Heden, Hönö Klåva och Mossen på Björkö) är dessa fynd fornlämningar från bronsåldern på de tio öarna. Bronsåldern är också hällristningarnas tid. Några sådana har inte upptäckts på Öckerö-öarna. Det har sannolikt sin förklaring i att den dominerande berggrunden här, gnejsen, inte lämpar sig för ristningar.

Bronsåldern var en förgylld stenålder. Den dyra bronzen var inget som alla hade råd att skaffa sig. Dessutom kunde den relativt mjuka bronzen knappast konkurrera med den allmänt brukade flintan i hårdhet och skärpa. Levnadsvillkoren förändrades till det bättre under bronsåldern. Klimatet var mildt och behagligt och jordbruket fick allt större betydelse. Bättre redskap och hjälpmedel underlättade slitet för den dagliga födan. Man började bland annat bearbeta jorden med en enkel tråplog, ett årder. En effektivare samhällsorganisation och större resurser gjorde det också möjligt för människorna att låta nya föreställningar om världen och gudarna prägla vardagen. Gravskicket ändrades och stora gravrösen uppfördes för stormännen, en sed som också fortsatte under järnåldern. Rösena byggdes på höga bergstoppar för att de skulle synas så långt som möjligt.

På Öckerööarna finns ett stort antal rösen. Att datera dem är svårt. Det kan röra sig om gravrösen från brons- eller järnåldern, så kallade Döingerösen, gravplatser för ilandflutna drunknade från en senare tid eller helt enkelt uppbyggda sjömärken. Under sen bronsålder blev det vanligare att man kremerade sina döda. Då minskade också rösena i storlek.

Skålgroparna är urgröpta små gropar, antingen inhuggna direkt i berggrunden eller urknackade i en större sten. Skålgropsstenen - eller älvkvarnen - vid Öckerö gamla kyrka innehåller cirka 30 gropar och stenen vid Hönö Heden cirka 55 urgröppningar. Alla dessa måste ha knackats ut ur underlaget med stor möda. Älvkvarnen på Öckerö låg en gång i tiden som en av trappstenarna till den gamla klockstapel, som revs i samband med byggandet av Öckerö nya kyrka. Den kände västsvenske arkeologen Johan Alin fick se stenen vid sin inventering av fornminnen i Öckerö socken 1916 och antecknade den som en skålgropssten. Älvkvarnen fick slutligen en hedersam placering invid gamla kyrkans korvägg. Skålgroparna anses ha haft en funktion i samband med offer till gudarna och kanske har man fyllt urgröppningarna med djurfett av något slag, ister eller talg. Med detta ville man troligen främja god årväxt eller skaffa sig jakt- och fiskelycka.

Bronsåldersröse på Hönö.

Foto: Sofie Rittfeldt

Skålgropsstenen vid Öckerö gamla kyrka innehåller ett trettiotal urgröpningsar.

Foto: Sofie Rittfeldt

Järnåldern (550 f.Kr. - 790 e.Kr.)

Under järnåldern försämrades klimatet kraftigt. Den milda bronsåldern avlöstes av en mycket kallare period, där årsmedeltemperaturen sjönk med 2,5 grader i genomsnitt. Dessutom ökade nederbörden. Naturligtvis skedde inte försämringen på en gång utan stegvis. Lövträden började dra sig söderut mot varmare trakter men i skyddade lägen kunde till och med den värmeälskande ekskogen överleva. Järnåldern var en bondetid, då människorna fick kämpa hårt för att överleva.

Omkring år 100 f.Kr. kom kunskapen om järnhanteringen äntligen till Norden och Bohuslän. Järn fanns här uppe i norr och kunde utvinnas ur myrmalm eller rödjord, slam bemängd med upplöst järn. Men järnet var sällsynt och dyrbart och fortfarande var flintan det viktigaste materialet för redskap och vapen. En ökande import från Europa kan spåras i gravfynden från denna tid. Stormännen kunde fortfarande begravas i rösen men karakteristiskt för järnåldern är annars de många gravfälten, där de kremerade döda begravdes, ofta utan några gravgåvor. I Bohuslän finns omkring 450 gravfält från järnåldern.

Seden att bygga labyrinter, trojaborgar, nådde Norden under järnåldern. På västkusten finns ett stort antal labyrinter. De är stensättningar, oftast med ett jämnt antal stenkretsar lagda i ett säregnet mönster med gångar mellan stenkretsarna. Gångarna skall leda den som går i labyrinten på rätt sätt in till mitten av stenkretsarna. På Öckeröarna finns två labyrinter, en på Hönö och en på Rörö. Den äldsta är troligen labyrinten på Hönö, som kallas Tryggeberg eller Trollringen. Labyrinten på Rörö är antagligen av mycket senare datum. Troligen knöts magiska föreställningar kring labyrinternas komplicerade konstruktioner.

Labyrinten Tryggeberg på Hönö.

Foto: Sofie Rittfeldt

Rester av en domarring från järnåldern har hittats på Björkö.

På Grötö hittades 1936 åtta stycken bronsliknande armringar, som har daterats till omkring 400 e.Kr. och troligen har använts som bytesvaror eller betalningsmedel.

De åtta bronsliknande armringarna från 400-talet f.Kr. som upphittats på Grötö.

Illustration: Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings
tidskrift 1939

Vikingatiden (790 - 1100 e.Kr.)

Vikingatiden är järnålderns sista epok. Själva ordet viking har man försökt förklara på många olika sätt, men vad som är säkert är, att det enbart användes om dem som var ute på plundringståg. Under vikingatiden började grunden läggas till de nordiska rikena. Redan under slutet av 800-talet enades till exempel Norge under den store kungen Harald Hårfager, som fick sitt namn på grund av ett löfte till sin blivande hustru att inte klippa sig förrän han enat hela Norge under sitt styre. Det tog 10 år! Bohuslän införlivades också med området runt Oslofjorden under 800-talet och ett säkert inte särskilt fridsamt besök fick öarna 869, då Harald passerade på sin väg till Göta älvs mynning och strider där.

Under vikingatiden ökade Nordens befolkning kraftigt och skeppsbyggnadskonsten utvecklades mot sin fulländning. Seglet hade troligen införts i Norden i slutet av järnåldern. Alla förutsättningar fanns alltså för nordmännen att göra sin makt gällande utanför de egna gränserna.

Vikingarnas skepp var slanka och elastiska och följde med sjön i stället för att möta havets hårda vågor. De var också snabba och lätta att dra upp på långgrunda stränder och därför var det enkelt att överraska intet ont anande kustbor under plundringstågen. Det krävdes ekvirke för att bygga vikingaskeppen, långskeppen. Enligt traditionen växte det ek på Öckeröarna, som var en del av Älvaskären, som öarna mellan Nordre och Göta älvs mynnings kallas i skrifterna från tiden. Älvaskären var en naturlig samlingsplats före plundringståg i västerled. Här hölls de stora marknader när långskeppen kom tillbaka lastade med byte. Öarna låg ju i skärningspunkten mellan Göta älv och Nordre älv och längre upp i de två älvarna fanns redan betydande handelsstäder, Kungahälla och Lödöse. Läget var det bästa, men det kunde också vara farligt att befinna sig i händelsernas centrum. Älvaskären blev skådeplats för många strider genom århundradena. Sagolitteraturen berättar om att öarna drabbades av inbördeskrig och att en så bekant vikingagestalt som Gånge-Rolf hemsökt Älvaskären. I början av 900-talet fick han en del av Frankrike, Normandie, i förläning av den franske kungen Karl den enfaldige. Sagornas sanningshalt är naturligtvis omöjlig att fastställa.

Utöver bytet från plundringstågen förde vikingarna med sig hem kunskapen om Vite Krist, Kristus, och vägen mot ett kristnande av Norden påbörjades. Med kristendomens införande i de nordiska länderna börjar historien att stå på fastare grund och skriftliga källor börjar uppträda.

Från vikingatiden härstammar den vackert arbetade armrings av guld, som Anna-Lisa Johannesdotter hittade i en potatisåker på Gröne backe på Hälsö i maj 1867. Hon lär ha fått 100 kronor i hittelön från museet i Göteborg när armringsen så småningom lämnades in dit. Ringen är troligen från 800- eller 900-talet.

Armrings av guld från vikingatiden, hittad på Hälsö 1867.

Foto: Ulf Bruxe, Statens historiska museum

Vikingakungar våldgästar Öckeröarna

Olav Trygvasson var kung i Norge mellan åren 995 och 1000. Han växte upp i Ryssland och for i viking på länderna kring Östersjön och de engelska öarna. Olav lät döpa sig 994 och året därpå landsteg han med sin här i Trøndelag vid Trondheim. Efter det att han dödat Norges kung kröntes han och började utbreda kristendomen med drastiska metoder i Norge och Bohuslän. Åren 996-997 lär Olav ha lyckats kristna hela Bohuslän. Olav stupade efter att ha hoppat överbord från sitt långskepp Ormen Långe i det berömda slaget vid Svolder, som troligen ägde rum någonstans i Öresund år 1000. Olav lär ha besökt Öckeröarna många gånger. Efter det norska nederlaget vid Svolder styrdes Bohuslän enligt de isländska sagorna för en tid av den svenske kungen Olof Skötkonung.

Olav den helige styrde Norge mellan åren 1015 och 1028. Han kämpade i viking i England och lät döpa sig i Rouen i Frankrike. Rouen låg i Normandie, som var en förlänning till vikingarna från slutet av 800-talet. Efter hemkomsten till Norge 1015 påbörjade han ett intensivt arbete med att utbreda kristendomen i landet, något som förskaffade honom åtskilliga fiender. Hans metoder var inte särskilt kristliga. Den som inte ville döpa sig stympades, bländades eller avrättades genom hängning eller halshuggning. Olav fördrevs från Norge 1028. När han försökte ta tillbaka sitt rike två år senare stupade han vid Stiklastad i fjällen öster om Trondheim i spetsen för en här av svenskar. Kring Olav utformades så småningom en helgonlegend. Han kanoniserades lokalt av biskopen i Nidaros och blev Norges skyddshelgon. Han kom att dyrkas i hela Norden under namnet Sankt Olof. Hans viktigaste kultplats blev domkyrkan i Nidaros (Trondheim), där hans kropp enligt legenden slutligen gravsattes. En medeltida bild av Olav finns i Öckerö gamla kyrka, där han ses trampa trollet Skalle under fötterna. Han har en gång hållit en yxa i handen. Olav lär ha huggits ihjäl med en yxa och att han trampar på det hedniska trollet är en symbol för hans kamp för kristendomens utbredning. Olav besökte Älvskären, öarna utanför Nordre och Göta älvs utlopp, flera år under senare delen av 1010-talet.

Inbördeskrigens tid

1100- och 1200-talen var en mycket orolig tid i Bohuslän. Någon gång vid skiftet mellan de två århundradena fick Öckerö känna av striderna mellan två rivaliserande partier, baglerna och birkebeinarna, som möttes i slaget vid Baggabo. Denna del av Öckerö har fått sitt namn från baglerna, som hade fått sitt öknamn av latinets baculus, biskopsstav. Birkebeinarna kallades så på grund av att de var så fattiga att de enligt sina motståndare var tvungna att göra sina skor av björknäver (av birk, björk). Baglerpartiet hade sitt kärnområde i Bohuslän och en biskopskräkla på sin fana. Till partiet anslöt sig 1196 den landsflyktige ärkebiskopen Eirik av Nidaros. Baglerna hade som mål att störta den regerande kungen, som hette Sverre och stöddes av birkebeinarna. Sverres tid som kung var i princip ett enda långt inbördeskrig i Viken och Älvsyssel, norra och södra Bohuslän. Bland hans motståndare fanns den mäktiga katolska kyrkan, som slutligen bannlyste honom. I stället stödde kyrkan och baglerna Sverres rival och motkonung Magnus Erlingsson fram till dennes död 1184 och därefter hans son Inge Magnusson. Inbördeskriget fortsatte även efter Magnus och Inges död och fred i Norge, och därmed Bohuslän, slöts inte förrän 1208. Kampen mellan de två partierna slutade äntligen när man gemensamt upphöjde Håkon Håkonson till Norges kung i slutet av 1210-talet, den Håkon som senare skulle bygga Öckeröarnas första kyrka.

Fredsmötet på Öckerö 1253

Vid midsommartid 1253 hölls ett fredsmöte på Öckerö mellan norrmän och danskar med svenskar som medlare. Tilläggsplatsen var fylld med norska långskepp och kung Håkon IV Håkonson och jarlarna Jon från Hebriderna och Dugal från Orkneyöarna fanns ombord. Den norske tronföljaren Håkon den yngre följde med sin far tillsammans med sin gemål, Rikissa, som var dotter till den store Birger Jarl i Sverige.

Norge och Danmark låg i krig med varandra och Birger Jarl hade kallat till fredsförhandlingar vid Gullbergsed, ungefär där Skansen Lejonet i Göteborg ligger idag. Kyrkan välsignade förhandlingarna genom att den norske ärkebiskopen och fyra biskopar deltog. Detta möte är troligen det mest praktfulla som någonsin hållits på Öckeröarna. Birger Jarl hade med sig femtusen män och eftersom norrmen och danskar säkert också hade med sig stora följen är det inte osannolikt att anta att det samlade uppådet omfattade fler än tiotusen män.

De största norska långskeppen stannade vid Öckerö men många av de mindre fartygen i flottan fortsatte upp i Göta älvs mynning och lade till vid Lindholmen på Hisingen. Här lyckades Birger Jarl efter förhandlingar på midsommardagen mäkla en kortvarig fred mellan Norge och Danmark. Fredsöverenskommelsen uppsattes och undertecknades på Öckerö och det stora sällskapet kunde lämna ön.

Striderna fortsatte emellertid redan sommaren 1256 då Håkon Håkonsson samlade en ny flotta vid Öckeröarna och därifrån härjade det danska Halland. Kriget fortsatte också året därpå, då kung Håkon återigen samlade en flotta vid Öckeröarna. Ombord befann sig omkring 20 000 män. Öarna var alltså den naturliga samlingsplatsen för den norska flottan och utgångspunkten för striderna mellan Norge och Danmark under denna tid.

En av de sagor som behandlar tiden avslutas så här: ”På Hönö slöts freden. Slätten heter Stora mötet, viken Korshamn. Där böljar Danafjorden in”. Av detta har traditionen slutit sig till att Stora mötet (Stora Mööt) på Hönö var platsen för fredsförhandlingarna.

Stora Mööt, enligt traditionen platsen för ett fredsmöte mellan norrmen och danskar 1253.

Kungavalet 1257

I midsommarveckan 1257 gled flottan av långskepp förbi de norra öarna och fram mot Eikreya, som Öckerö hette på den tiden. Långskeppen var välseglande krigskepp, utrustade med råsegel, långsmala och med höga stävar. I framstäv kunde ett snidat drakhuvud föras och sköldar kunde föras utefter relingarna. I täten seglade ett av de största långskepp, som någonsin byggts i Viken (Bohuslän). Det hette Korssuden och förde med sig den norske konungen Håkon Håkonson och hans son, Magnus.

Målet för resan var Öckerö och kyrkan på ön. Kyrkan var säkerligen en stavkyrka, som hade byggts något tiotal år tidigare av kung Håkon. Denna typ av kyrka var då vanlig i Norge och restes av stolpar på en syll av trä. De var enkla, små och mörka byggnader. I den lilla stavkyrkan på Öckerö fanns nu i juni 1257 det kristna Nordens heligaste relik, ett skrin med en förment flisa av Kristi kors, som hade förts hem av kung Sigurd. Sigurd hade varit på pilgrimsresa till Jerusalem i början av 1100-talet och fick därför tillnamnet Jorsalafare (Jerusalemsfarare). Relikskrinet hade varit placerat i den kyrka i Kungahälla, som Sigurd hade byggt och hade räddats därifrån vid förstörelsen av Kungahälla 1135, när vänderna från södra östersjökusten hade plundrat staden. Midsommardagen 1257 valdes Håkon IV:s son Magnus till tronföljare i Norge med handen på det heliga skrinet och med den norske ärkebiskopen Einar som officiant. Magnus skulle tillträda som kung först 1263 och kom att kallas Lagaböter, lagarnas förbättrare. Det var naturligtvis ingen tillfällighet att Magnus avlade sin kungaförsäkran i kyrkan på Öckerö. De tio öarna låg i skärningspunkten mellan Norge och Sverige och var ofta utsatta för strider mellan de båda kungarikena. Kung Håkon fortsatte efter kungavalet till Köpenhamn med sin flotta, som omfattade 375 skepp, för att äntligen sluta fred i ett långt krig mot Danmark.

Ett dokument från den 22 juni 1300

Det första kända dokument, som upprättats på Öckeröarna, är daterat den 22 juni 1300. Där ger Håkon V, Magnus Lagaböters son, till ”de lärda män som tjänar vårt kapell i Mariekyrkan i Oslo” åtskilliga tomter i staden och lovar sitt beskydd. Han ger utmärkelser åt kapellets föreståndare och till präster och kyrkotjänare. Under pergamentet sattes kungens och drottningens sigill. Fyra biskopar och sex höga herrar undertecknade dokumentet. Brevets datering visar, att det ”blev gjort på Öckeröarna, om sommaren, två nätter före jonsmässan, då lidne voro från vår Herres Jesu Kristi börd, ett tusende vintrar och trehundra vintrar, på första året av vår regering”. Jonsmässan är en beteckning för Johannes Döparens dag, alltså midsommaren. Håkon var norsk kung åren 1299-1319 och kallas i historien för Håkon Hålägg.

Sjöslaget vid Kalvsund 1309

Den första delen av den svenska historiska urkunden Rimkrönikan, Erikskrönikan, behandlar tiden mellan åren 1230 och 1319. Den är en partsinlaga och tar ställning för hjälten i krönikan, hertig Erik Magnusson. År 1309 drabbade han och den norske kungen Håkon V samman vid Kalvsund. Håkons flotta hade råkat ut för motvind på en resa till Danmark för att underhandla om fred. Hertig Erik befann sig samtidigt på

Ragnhildsholmens slott en bit upp i Nordre älv och tog tillfället att angripa Håkon. Erik hade tidigare brutit in i södra Norge med sin här och intagit staden Oslo utan att lyckas erövra fästningen Akershus. Efter detta misslyckande drog han sig tillbaka till Sverige. Även om hertigen lyckades överraska kung Håkons flotta och erövra några skepp blev han till slut i grunden slagen. Han hämnades genom att förhärja öarna och fastlandet.

Medeltidens kyrkor

Stavkyrkan

Strax efter inbördeskrigets slut i mitten av 1200-talet lät Håkon Håkonson uppföra en kyrka på Öckerö. Den äldsta källa som nämner kyrkan på Öckerö är Håkon Håkonsons historia i Flateyrbok, en isländsk handskrift från 1300-talet. Där berättas, att Håkon skall ha låtit ”rydia Ekreyier och gera Þar trekirkju”, alltså låtit röja Öckerö och uppföra en träkyrka där. Inga spår finns kvar av denna idag.

I den gamla asatron spelade offerlundarna en central roll. Där blotade man och där fanns hednatemplen. När kristendomen avlöste tron på asagudarna var det regel, att de kristna kyrkorna byggdes på samma platser som de hedniska templen. Där Öckerö gamla kyrka är belägen har med stor sannolikhet funnits en offerlund av ekar och en hednisk kultplats. Fortfarande kallas denna del av Öckerö för Lunden.

Den skålgropsten från bronsåldern som nu finns vid kyrkan vittnar om en flertusenårig kultradition på denna plats. Här har arkeologerna också hittat en stenåldersgravhäll, som styrker en mycket gammal bebyggelse.

Den medeltida stenkyrkan

Den gamla och säkert förfallna träkyrkan avlöstes i mitten av 1400-talet av en stenkyrka. Det var en liten kyrka, anpassad till församlingens storlek. Den invigdes till Jungfru Maria och har i sen tid återfått sitt gamla namn och kallas åter Maria-kyrkan. Att det fanns en kyrka och präst på Öckerö bevisas bland annat av texten i ”Biskop Eysteins jordebog” från omkring år 1400. Eystein valdes till biskop i Oslo, sannolikt 1385, och han inventerade alla de gods i stiftet, som var anslagna till kyrkornas och prästernas underhåll. Öckerö kyrka och prästen där underhölls av intäkterna från delar av Öckerö och Hönö och från hela Burö!

Den äldsta delen av Öckerö gamla kyrka härstammar från mitten av 1400-talet.

Foto: Sofie Rittfeldt

Vid skiftet mellan 1800- och 1900-talen var kyrkan i så dåligt skick, att det fanns planer på att riva den i samband med att en ny och större kyrka skulle byggas på Öckerö. Genom ett kraftfullt motstånd från i första hand den legendariske prosten Arvid

Taket i Öckerö gamla kyrka målades på 1700-talet.

Foto: Sofie Rittfeldt

Hellström förverkligades inte rivningsplanerna. I stället började medeltidskyrkan rustas upp och bevarades som ett andligt kulturarv för kommande generationer. Kyrkan återinvigdes efter restaureringen den 17 december 1944.

Den gamla kyrkan har ändrat utseende under århundradena. Nya fönster har tagits upp och gamla har murats igen. Men hela den västliga muren och stora delar av de norra och södra mursidorna står tämligen orörda kvar sedan 1400-talet och är rester av den medeltida, kvadratiska kyrkan. Kyrkan förlängdes 1781 och då byggdes också vapenhuset. En mängd byggnadsdetaljer och föremål påminner om den medeltida kyrkan. Triumfkrucifixet är från 1200-talet och är troligen samtida med den ursprungliga stavkyrkan. Från denna härstammar också dopfontens skål. Medeltida träskulpturer av ek av madonnan med barnet och Sankt Olof finns uppsatta på kyrkans långväggar.

Fredsmötet på Kalvsund 1455

I juli 1455 sammankallade unionskungen Kristian I ett möte vid Kalvsund för att underteckna en förordning om ”evig fred till lands och till vatten”. Kalvsund var då den verkliga centralorten i socknen och öarna kunde till och med kallas Kalvsunds (Karlsunds) öar. Tanken med förordningen var att skydda sjöfarare från rån och överfall och att trygga handeln. Deltagarna i mötet var högt uppsatta män från Danmark, Norge och Sverige. Resultatet av den kungliga förordningen blev emellertid alldeles misslyckat. En av de norska deltagarna bröt direkt mot den nya lagen och kapade ett antal handelsskepp under sin hemresa till Bergen.

Från nya tiden till nutiden (1523 och framåt)

De första kända sockenborna

En av de första gångerna man får bestämda uppgifter om Öckerö sockens befolkning är från 1528 i en norsk skattelängd. Längden upptar bara de vuxna männen. På Hönö bodde då sju män (Claes, Oluf, Jörgen och Lasse och tre med namnet Hans), på Björkö sex (Birger, Poffuuld, Mattis, Oluff, Jon och Hagen), på Öckerö fyra (två med namnet Oluff och två som hette Jens), på Grötö två (Birger och Torkild), på Rörö en (Oluff), på Hyppeln en (Peder) och på "Hwesting" två (Erick och Henrich). Med Hwesting avses sannolikt Hälsö. Knippla, Fotö och Kalvsund förefaller alltså ha varit obebodda. Den totala befolkningen var naturligtvis större, eftersom männen troligen hade familj och hela befolkningen uppgick antagligen till åtminstone ett sjuttiotal personer. Dessa öckeröbor var fiskarbönder som levde av vad havet och den magra jorden gav. Fattigdomen var stor och man var befriad från kravet att betala avgift till kyrkan, tiondet, av vad jorden och fisket gav. I stället betalade man sitt tionde till prästen i reda pengar. Vad fisket och jordbruket gav i utbyte behövdes för att man skulle hålla svälten borta.

Invånare under 300 år

1600-talet

Från och med att Bohuslän blev svenskt 1658 finns det gott om bevarade och lättillgängliga källor till Öckerö sockens historia. Kyrkoböcker började föras 1684 och i mantalslängder kan man finna uppgifter om personer och levnadsförhållanden från 1669. Kyrkoböckerna innehåller bland annat noteringar om födda, vigda och döda. Mantalslängderna var ett slags förteckningar över alla skattskyldiga. Skyldig att betala skatt var man om man var vuxen (över 15 år) och arbetsför. Skatten, mantalspenningen, var lika stor för alla skattskyldiga. Storleken på mantalspenningen var högst obetydlig men ändå var det mycket vanligt att man försökte undkomma beskattning, till exempel genom att påstå att man var för ung, sjuklig eller utfattig. I mantalslängderna får man en god överblick över hur samhället såg ut under olika tider. Längden för 1669 ger läsaren en uppfattning om befolkningens storlek. Den upptar sammanlagt 148 personer. Av dessa var fyra pigor och sex drängar. Endast två ägnade sig åt andra näringar än fiske och jordbruk. En var skräddare och en var strandfogde. Strandfogden var kunglig ämbetsman och hade till uppgift att rapportera om strandfynd och fartygsförlisningar. Han kunde skaffa sig en liten extrainkomst, eftersom han hade rätt till ersättning när han bärgade vrakgods. Skräddarna kom senare att kallas sockenskräddare. De tillhörde samma typ av yrkesmän som sockenskomakare och sockensmeder. Sockenhandverkarna kunde väljas av sockenstämman, socknens beslutande församling. Ofta fanns det bara en sockenhandverkare av samma slag för hela socknen. Någon total frihet att starta egen yrkesverksamhet fanns inte i Sverige förrän 1864. Då upphävdes det så kallade skråväsendet, den tidens fackliga rörelse.

1700-talet

Under Karl XII:s krig i början av 1700-talet berördes också Öckerö socken. I mantalslängderna uppträder nu kronoskeppare, kronostyrmän och löjtnanterna Per Stenarsson, Hönö Hult, och Per Jacobsson Nordtman, Öckerö Sörgård. Nordtman får räknas som en av de stora personligheterna i socknens historia. Bland annat verkade han som kaparkapten i Göteborgs eskader och ställde till mycket besvär för den store norske sjöhjälten Tordenskiöld. Efter en misslyckad raid mot Göteborg 1717 brände och plundrade Tordenskiöld Nordtmans gård i Öckerö Sörgård. Ett bevis på hans status är att han begravdes *inne* i kyrkan när han dog 1758, något som var förbehållet mycket få. Även hans far, nämndemannen och strandfogden Jacob Rasmusson, tilldelades samma ära.

Att kriget i början av 1700-talet förde med sig mycket nöd för öarnas invånare visas av att mantalslängderna nu upptar tiggare för första gången. De förödande kriget gjorde också att staten såg behovet av att organisera om krigsmakten. Det så kallade "senare indelningsverket och det ständiga knektehållet" delade in landet i rotar, ett antal gårdar som blev skyldiga att ansvara för att en knekt eller båtsman alltid fanns till hands i händelse av krig. Rotarna skulle också svara för soldatens utrustning och hålla honom med ett knekt- eller båtsmanstorp. Öckerö socken indelades i fyra rotar: Rörö och Hönö Hult utgjorde en rote tillsammans, övriga Hönö, Björkö samt Öckerö. Rotebåtsmän med krigarnamn som Skutevik, Gryta, Marstrand och Böö finns i mantalslängderna från och med mitten av 1700-talet.

Båtsmanstorp, ursprungligen från Öckerö, flyttades till Hönö Hembygds gård på 1980-talet.

Foto: Sture Olofsson

Även om fisket och jordbruket var huvudnäringarna för de allra flesta på Öckeröarna, fanns det också många som ägnade sig åt havets yrken. Sjomän på ostindiska kompaniets fartyg, kofferdiskeppare (befälhavare på handelsfartyg) och kofferdisjömän nämns ofta i mantalslängderna. Lotsar, sekundlotsar, lotslärlingar, lotsdrängar, mästerlotsar och lotsåldermän representerar lotsyrket och dessa var vanliga på vissa öar, t.ex. Rörö och Kalvsund. Tullen fanns naturligtvis också stationerad i skärgården. Den företräddes av de i mantalslängderna nämnda tulluppsyningsmännen, tulljaktkarlarna och tullvaktmästarna.

När den stora sillperioden började i mitten av 1700-talet invaderades öarna av mängder av nya arbetare. Varje skärgårdsverk (dvs. silsalteri eller trankokeri) skulle ha en föreståndare, som kallades bokhållare eller inspektör. Bokhållaren hade ofta en hushållerska. Alla tunnor för den insaltade sillen eller den färdiga tranen byggdes av tunnbindare eller tunnbindargesäller. Senare kom tunnbindarna märkligt nog att kallas *kypare*. Vallmästare byggde dammar för avfallet efter sillhanteringen och väktare skötte

bevakningen av anläggningarna. Arbetskarlar och salteridrängar utförde det löpande dagliga arbetet på skärgårdsverken.

1800-talet

När sillperioden led mot sitt slut på 1810-talet försvann de flesta inflyttade från skärgården igen och den stora tystnaden infann sig efter den hektiska halvsekellånga perioden. I mantalslängderna möter man nu kyrkans män, bland andra Öckerö sockens förste komminister Johan Benedict Gadd, som var präst på Öckerö och slutade sitt liv i komministerbostället på ön som blind åttionioåring efter att ha tjänstgjort i församlingen under ett halvsekel. Hjälpklockare och klockare tillhörde också de kyrkliga dignitärerna. Från den akademiska världen hände det att studenter kom ut till öarna som informatorer för barn till bättre bemedlade. Det gällde exempelvis för bokhållaren på skärgårdsverket i Stora Apelvik på Rörö 1804.

Bondenäringarna representeras i mantalslängderna av åbor, ungefär motsvarande arrendatorer, mjölnare och mjölnardrängar. I det gamla bondesamhället tog man ett visst socialt ansvar för sina sjuka och behövande och därför finns ofta ordet ”inhyses” i marginalen. De som bodde inhyses kunde vara åldriga drängar eller pigor, som arbetat länge på gården och som nu av nåd fick fortsätta att vistas där.

Från mitten av 1800-talet saknas alla uppgifter om människor med anknytning till den stora sillperioden. I stället börjar helt nya yrken att dominera. Fiskarna och hemmansägarna (bönderna) är naturligtvis flest, men pigorna och drängarna, oftast inflyttade från socknar på fastlandet som Torsby och Harestad, är också många. Efter 1842 års lag om att det skulle finnas folkskola i varje socken kom så småningom folkskollärare och småskollärarinnor till Öckeröarna. I samhällets tjänst verkade också barnmorskorna. År 1890 var de två stycken och lärarna sex. Då var dominansen för fiskarna i mantalslängderna ännu starkare än tio år tidigare. Nästan 400 personer var skattebokförda som fiskare 1890 under det att bönderna i stort sett var lika många som tidigare. De tidigare fåtaliga sockenhantverkarna hade nu blivit många fler. År 1890 fann det tolv skomakare, tre skraddare och fem smeder i socknen. Ännu tio år senare vid sekelskiftet 1900 hade fiskets expansion fortsatt. Registrerade fiskare då var 563 stycken. Många handelsbodas hade etablerats och 17 handlande drev nu sina butiker runt om i socknen. Mantalslängderna var skattelängder och det finns många intressanta anteckningar i marginalen. Extra skatt fick man betala på det som myndigheterna ansåg vara onödig lyx. Den som ägde silverur, använde kläder av siden eller hade hund råkade illa ut när skatten skulle beräknas.

Bohuslän blir svenskt 1658

Genom freden i den danska staden Roskilde, som slöts den 26 februari 1658, lämnade Bohuslän det norska riket och inlemmades i Sverige. Freden var ett resultat av de svenska truppernas segrar i Danmark efter den svenske kungen Karl X Gustafs truppers berömda tåg på isen över Bälten från Jylland till Själland och Köpenhamn. Fredsvillkoren för Danmark blev extremt hårda. Man fick avträda Skåne, Blekinge, Halland, Bohuslän, Bornholm och Trondheims län i Norge. Kriget mellan Danmark och Sverige bröt snart ut igen efter den hårda freden, men i och med freden i Köpenhamn 1660 och

efter det att Danmark fått tillbaka Trondheims län och Bornholm fick Sverige sina slutgiltiga gränser i förhållande till Danmark. Bohuslän hade blivit svenskt efter många århundraden under norskt eller danskt-norskt styre. Den slutliga bekräftelsen på detta kom när Karl X Gustaf höll ett högtidligt intåg på Bohus fästning, som blev residens för den svenske generalguvernören (landshövdingen) i Bohuslän. Inte förrän år 1700 flyttades landshövdingens residens till Göteborg och den svenske fältherren Lennart Torstenssons palats vid Skeppsbron. Här presiderar fortfarande landshövdingen.

Överföringen av Bohuslän till Sverige skedde med relativt milda metoder. Bland annat gällde norsk lagstiftning och norskt kyrkobruk ända fram till 1682. Också skatterna för gemene man hölls något lägre här än i övriga Sverige. År 1682 trädde Karl XI:s svenska lag i kraft även i det nya svenska länet. Kyrkan i Bohuslän försvenskades slutgiltigt genom den nya kyrkolagen från 1686.

Skeppsfarten i Öckerö socken påverkades starkt av den nya svenska överhögheten. Allt befraktande utanför städerna Göteborg och Marstrand förbjöds och det blev också förbjudet att segla till utrikes hamnar. Myndigheterna försökte också ibland centralisera allt fiske från södra Bohuslän och Öckerö till Marstrand.

Den stora sillperioden 1747-1808

Sillen välldes in i den bohuslänska skärgården och den rikaste sillperioden i landskapets senare historia hade kommit. Den varade under åren 1747-1808 och började med ett rikt sillfiske hösten 1747. För skärgården blev den en ekonomisk glansperiod. För Sverige som helhet blev Bohuslän allt viktigare. Inte mindre än tjugo procent av landets export utgjordes av bohuslänsk sill, färsk eller rökt, och tran. Behovet av arbetskraft var oändligt stort och många flyttade ut till öarna. Vid sillperiodens början bodde 350 människor där. Vid periodens slut hade invånarantalet ökat till 1780.

Så såg skärgårdsverken ut

Mängder av sillsalterier och trankokerier, så kallade skärgårdsverk, anlades i kustbandet. Många var mycket små men större skärgårdsverk fanns till exempel på Rammen, en holme öster om Rörö. Rammen hörde också till Rörös ägor. På holmen har det funnits två skärgårdsverk. Hur ett av skärgårdsverken på Rammen såg ut kan man sluta sig till av det bevarade brandförsäkringsbrev, som upprättades den 29 september 1803. Anläggningen omfattade ett bostadshus för bokhållaren, som var chef för skärgårdsverket, en verkstad för tunnbindarna och ett hus för arbetsfolket. I större byggnader fanns trankokeriet med åtta kittlar och sillsalteriet. Till trankokeriet hörde också ett pumphus, som pumpade upp vatten till de stora kopparkittlarna. Ett avträde, en bod att förvara salt i och en liten köksträdgård kompletterade anläggningen. Till denna hörde också stora planer och bryggor, där man tog emot sillen och lagrade alla tunnor med sill eller tran och en grumsdamm, som tog emot resterna efter trankokningen och rensat efter sillsaltningen. Grumsdammen låg mitt inne i anläggningen och det är inte svårt att föreställa sig de doftsensationer från det ruttnande avfallet som en varm sommar kunde föra med sig. År 1778 fanns det 53 trankokerier i socknen och år 1803 fanns det ett trettioal skärgårdsverk i Öckerö socken. De största koncentrationerna fanns på Björkö och Kalvsund. Skärgårdsverket på Rammen värderades till 8 548

riksdaler av ”brandbefallningsmannen i Göteborgs fögderi”. Detta motsvarar i storleksordningen 1,5 miljoner kronor i dagens penningvärde. Skärgårdsverket ägdes 1803 av en utsocknes grosshandlare, något som var mycket vanligt. Ovanligt var det däremot att någon sockenbo ägde ett silsalteri eller ett trankokeri. Till detta behövdes det kapital och det var det ont om i den lilla församlingen. Sillperioder har funnits både före 1747 och efter 1808.

Det stora magasinet på Kalvsund härstammar sannolikt från den stora sillperioden under 1700-talet.

Foto: Sofie Rittfeldt

Tidigare sillperioder

I stort sett hade varje århundrade från den första kända sillperioden, som började 971 och slutade 1026, gynnats av en mer än vanligt rik tillgång på havets silver, sillen. Sillperioderna förde med sig en tillfällig rikedom, som byttes i elände för den fasta befolkningen när sillen lämnade kusten. Bohusläns rikedom under sillperioderna förde också med sig, att landskapet stod i centrum för kungamaktens ekonomiska intressen och att stridigheter uppstod här. Så startade 1300-talets sillperiod för södra Bohuslän med sjöslaget vid Kalvsund, då den norske kungen Håkon Hålägg drabbade samman med den svenske hertigen Erik.

Under unionsdrottningen Margaretas tid dominerades handeln i Norden av det tyska handelsförbundet Hansan. Förbundet mellan många av de viktigaste handelsstäderna i Europa hade stiftats under 1200-talet för att skydda handelsmännen mot rövare och osäkerheten på haven. I mitten av 1200-talet hade Hansan också startat ett eget kompani

för att bedriva fiske i de nordiska länderna. Under hundratals år låg makten över fisket i Bohuslän i Hansans händer. Drottning Margaretas ambition var att bryta Hansans handelsmonopol och ta makten över den inkomstbringande sillhanteringen. Detta var ingen lätt sak, då sillen måste saltas för att kunna exporteras och sillsaltningen var beroende av importen från norra Tyskland av det salt, som bröts i de tyska saltgruvorna. Under 1500-talets sillperiod blev Marstrand centrum för sillfisket och sillexporten. Genom en ny lag bestämdes, att alla utlänningar, som kom till Bohuslän för att köpa sill, måste vända sig enbart till Marstrand. Detta kunde genomföras endast delvis. Rörö med sitt strategiska läge inte långt från Marstrand och med en god hamn blev under denna tid en viktig plats i Öckerö socken.

Den senaste sillperioden inföll mellan åren 1877-1912. Då hade utvecklingen gått så långt att öarnas befolkning fått helt andra möjligheter att ta vara på de rikliga fångsterna. Man hade bättre båtar och nya redskap gjorde fisket oändligt mera effektivt. Fiskefartygen var motoriserade och när sillen så småningom lämnade kusten kunde båtarna följa sillen ut till havs och fånga den med det nya redskapet, snörpvaden.

Gustaf III:s besök på Ängholmen

Den svenske amiralen Carl Tersmeden tillhörde en av kung Gustaf III:s gunstlingar. Han hjälpte verksamt till att stödja kungens revolution 1772 och blev som belöning utnämnd till viceamiral 1774. Tersmeden har skrivit mycket omfattande memoarer.

I det sjätte bandet av memoarerna beskriver han Gustaf III:s utfärd från Göteborg till skärgårdsverket på Ängholmen vid norra Björkö. Detta sillsalteri och trankokeri ägdes av grosshandlaren Peter Ekman från Göteborg. Under sin glansperiod växte skärgårdsverket till att bli ett av de största i socknen. Över huvud taget var norra Björkö (Bovik eller Nolö) något av ett centrum för sillberedningen under den mest intensiva sillperioden i öarnas historia. Gustaf III besökte Göteborg vid åtskilliga tillfällen under sin regeringstid. När han vistades i staden 1787 ville han ta tillfället i akt att studera den bohuslänska sillhanteringen. Han valde att besöka Ekmans anläggning på Ängholmen och besöket ägde rum den 26 november.

Man lämnade inte Göteborg förrän klockan sju på kvällen och då hade höstmörkret fallit över skärgården. Men mörkret lystes upp av en slup med 12 brinnande facklor, som gick före kungens egen båt. Kungaslupen eskorterades också på vardera sidan av 15 väl upplysta slupar. I denna procession och med regementsmusik som eskort roddes kungen från Göteborg ut till grosshandlare Ekmans anläggning.

När man äntligen nådde Ängholmen möttes kungen av facklor och marschaller och vördnadsfulla undersåtar. Arbetet på skärgårdsverket pågick för fullt trots den sena timmen och kungen fick en ordentlig demonstration av hur man saltade sill och framställde tran. När Gustaf III efter att ha intagit förfriskningar återvände med sin konvoj var klockan redan elva. Som tack för besöket fick grosshandlare Ekman motta ett ”vackert guldur” från kungen.

Krogarna

Krogar på öarna växte upp som svampar ur marken under sillperioderna när mängder av arbetsfolk strömmade till skärgården. I den statistik, som prästerna i socknen lämnade in till myndigheterna från mitten av 1700-talet, nämner man en krog för första gången 1757. Sedan gick det raskt undan. År 1775 fanns det åtta krogar och 1780 inte mindre än tjugosju stycken. Sedan minskade antalet utskänkningsställen något, men 1785 fanns det fortfarande nitton stycken och fem år senare tjuugo. I slutskedet av den stora sillperioden existerade upp till tjugosju krogar på en befolkning av knappt 1800 människor.

Krogen på Rörö.

Foto: Sofie Rittfeldt

En del utskänkningsställen levde vidare under lång tid. Fram mot mitten av 1800-talet fanns det fortfarande krogar på Kalvsund, Björkö, Hälsö och Rörö. Några av krogbyggnaderna finns bevarade i mer eller mindre ursprungligt skick. Det gäller krogen på Rörö i Apelvik, som övertog kundkretsen för en tidigare krog på västra Rammen, och krogen på Hälsö. Rörökrogen drevs från 1816 av den driftige salteriidkaren Gustaf Magnus Palm, som inredde ett rum i sitt boningshus till krogstuga. För krogen på Hälsö stod också en känd person och salteriidkare i socknen under förra delen av 1800-talet, Jonas Widegren. Han hade tidigare varit bokhållare på salteriet på Damholmen vid Hypeeln och övertog skärgårdsverket Röskär på Hälsö.

Diskussionen kring krogarnas vara, eller inte vara, gick stundtals het inom socknen. Myndigheterna och prästerna reagerade ofta kraftigt mot det ohämmade superiet med krogar, som till och med var öppna under gudstjänsttid, och ville stänga så många som möjligt. Intresset från kunder och krogägare att inskränka utskänkningsställen var av förklarliga skäl inte lika starkt. Även om ordningen på krogarna kunde vara mindre bra och spritmissbruket utbrett hade åtminstone gästgiverierna (och ett sådant fanns på Kalvsund under den aktuella tiden) ansvaret för att tillhandahålla båtskjutsning för den som så behövde.

Krogarnas storhetstid på öarna upphörde vid mitten av 1800-talet. Därefter blev i stort sett omöjligt även för de framväxande badrestaurangerna att få tillstånd att servera starka drycker.

Lotsarnas öar

Den förste kände lotsen – eller styrmannen, som var den dåtida beteckningen för en lots – i Öckerö socken är tysken Daniel Hildebrand från Holstein. Han flyttade till Rörö kring år 1700, då han gifte sig med röröflickan Margareta Gunnesdotter. Lotsarna på Rörö finns upptagna i rullor sedan mitten av 1700-talet.

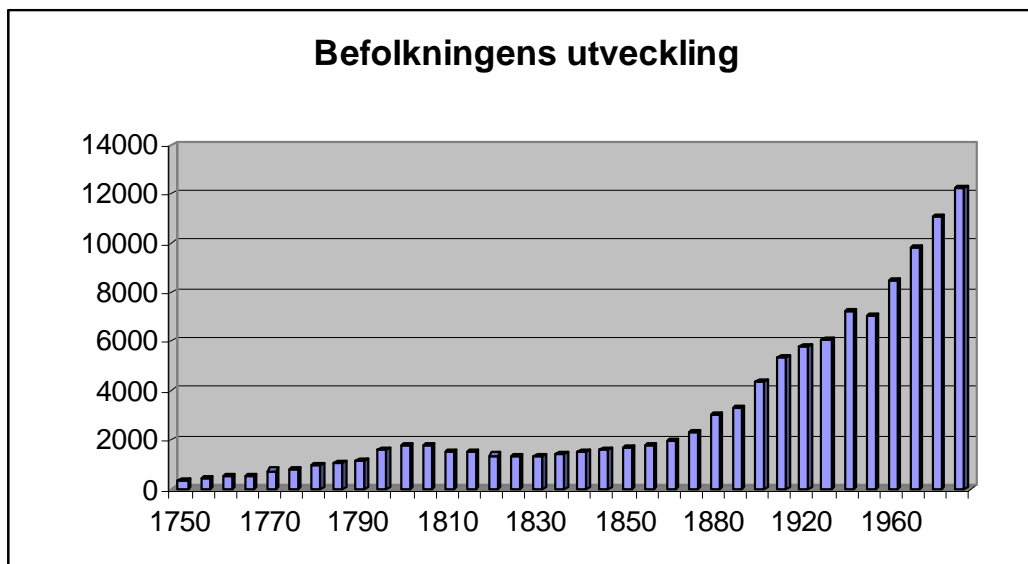
Lotsens huvuduppgift var naturligtvis att lotsa fartyg utefter kusten och in och ut ur hamnar. De skulle också ha uppsikt över båkar och sjömärken, sköta utprickningen på våren efter islossningen och ta hem prickarna om hösten och sköta deras underhåll. Likaså hade de ansvaret för att moringar fanns på plats och underhölls så att fartyg kunde lägga fast i dem. De skulle underhålla sina båtar, utkikar och redskap. De skulle också medverka till att förhindra smuggling och att fartyg förde in smitta, särskilt kolera, i landet. De skulle hjälpa förlista och andra i sjönöd.

Lotsarna fanns på många olika platser i socknen under tidernas lopp. Rörö, Hönö, Bovik på Björkö, Hyppeln, Hälsö, Kalvsund och Öckerö var boplatser för lotsar av olika dignitet. Titlarna var många: Mästerlots, sekundlots, lotslärling och lotsdräng. De viktigaste lotsstationerna var Rörö, Kalvsund och Hönö Heden. Denna by på Hönö präglades av sina många lotsar under åtskilliga år på 1700-talet. Rörö dominerades helt av lotsarna under flera sekler och de fanns kvar på ön till 1906. Lotsstationen avlöstes snart av livräddningssällskapets räddningsstation och 1917 blev den allra första livräddningsbåten med fast besättning stationerad på Rörö. Kryssaren var den största i landet och skulle kunna vara till sjöss i hårt väder för att bistå skeppsbrutna.

Befolkningen ökar

De första kända siffrorna över hur många som bodde på Öckerööarna härrör från 1528. Då fanns det troligen ett sjuttiotal invånare på några av de mycket glest bebodda öarna. Med hjälp av mantalslängder, som är ett slags skatteförteckningar, går det att med viss säkerhet beräkna hur många invånare Öckerö socken hade mellan åren 1669 och fram till 1807. Jämförbara siffror med mantalslängderna finns från och med 1749 och efter 1807 finns det i stort sett uppgifter för vart femte år ända fram till 1860. Därefter går det att ta fram siffror med kortare intervaller. Prästerna i Sveriges socknar var ålagda att lämna in uppgifter till myndigheterna om antalet födda, döda och orsakerna till dödsfallen samt giftermål och mängder av andra uppgifter i de så kallade ”statistiska tabellerna”. Dessa kan ge ovärderliga uppgifter om liv och leverne förr i tiden för den intresserade. Ur diagrammet nedan kan också mycket av intresse utläsas. Man kan se den mycket kraftiga befolkningsökningen i samband med den stora sillperioden i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet och den starka folkminskningen efter 1810, när sillen lämnade Bohusläns kust. Det dröjde fyra decennier innan befolkningen nått upp till samma nivå som vid sillperiodens slut. Efter 1850 börjar kurvan vända brant uppåt och fortsatte så ända fram till 1960-talet. Då minskade befolkningen i samband med den

stora fiskekrisen. Tioårsperioderna kring sekelskiftet 1990-2000 med en stark inflytning till kommunen gav den snabbaste folkökningen någonsin.

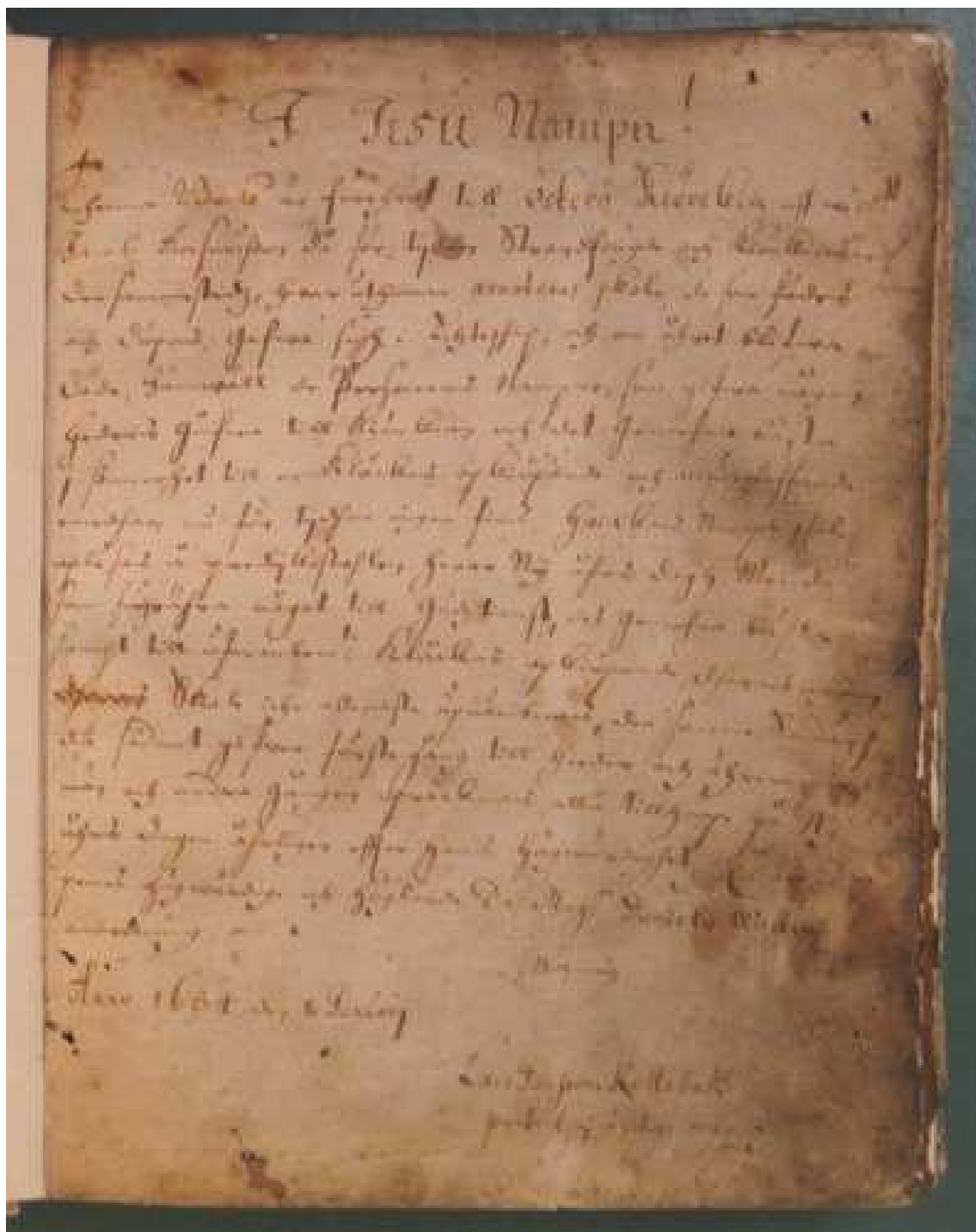
Fattigvården

I Sverige antogs en ny kyrkolag 1686. Lagen innehöll bland annat bestämmelser om hur de fattiga i socknen skulle få hjälp. Särskilda kollekt kunde tas upp i kyrkan till de behövande och de böter, som dömdes ut för brott mot kyrkans regler, skulle delas ut bland de fattiga. De tionden, som församlingen var skyldig att betala, skulle fördelas mellan kyrkoherden i socknen, stiftets biskop, kyrkan och de som saknade möjligheter att försörja sig själva. I Öckerö gamla kyrka fanns dessutom en fattigstock, en låst kollektbössa, som öppnades årligen. De pengar, som lades ner här, fördelades mellan socknens fattiga. År 1711 öppnades de fattigas stock i Öckerö kyrka och där fanns då 6 riksdaler och 3 ½ öre silvermynt. Summan fördelades på församlingens allmosehjon. Kerstin Andersdotter på Björkö fick den största summan, 1 riksdaler och 4 öre silvermynt.

En förteckning över hur fattigmedlen fördelades ända fram till år 1800 finns i Öckerö sockens första kyrkobok. I förteckningen kan man spåra många gripande människöden. Blinda, gamla och orkeslösa, änkor, sjuka och krymplingar fick del av nådegåvorna från fattigstocken. För många var det säkert enda sättet att uppehålla ett utfattigt liv. Fattigstocken finns fortfarande i behåll som en av relikerna i den gamla medeltidskyrkan.

Varje socken hade laglig skyldighet att sörja för sina egna fattighjon. De kunde inhysas i en fattigstuga eller vandra mellan socknens gårdar för kortare perioder. Någon fattigstuga uppfördes aldrig i Öckerö socken. I stället fick fattighjonen rotera mellan gårdar och öar. De var säkert inte särskilt välkomna. Systemet med kringgången ändrades och blev något mänskligare då man så småningom beslutade att varje rote (del

av socknen) skulle ta hand om sina egna fattiga. Fattighus och "rotegång" förbjöds slutligen i lag 1918. I stället skulle ålderdomshem inrättas.

Försättsbladet i Öckerö sockens första kyrkobok från 1684.

Foto: Sture Olofsson

En storhetstid för Fotö

Början av 1800-talet var en mycket orolig tid i Europa. Kejsar Napoleon styrde i Frankrike, som efter den franska revolutionen 1789 stod i stort sett ensamt mot alla övriga stormakter i Europa. Frankrike såg England som sin huvudmotståndare i försöken att dominera den europeiska politiken. Ett kraftfullt försök att isolera England gjorde Napoleon med det så kallade kontinentalsystemet. Med detta ville Napoleon tvinga Europas länder att bojkotta England och hindra all export från och import till landet.

Även om Sverige formellt sett stod på Napoleons sida i konflikten var stödet mycket ljumt. Den svenska regeringen och kungen såg utan tvekan mellan fingrarna när engelsmännen etablerade sig på den svenska västkusten i närheten av den naturliga import- och exporthamnen Göteborg och gjorde Fotö till ett handels- och smugglingscentrum av stora mått. Här byggdes magasin för att lagra smuggelgods och ön blev under en kort period en viktig transitohamn för ett England, som behövde avsättningsmöjligheter för sina varor. Vid Fotö lossade de engelska handelsfartygen sin last och från Fotö fördes de illegala varorna vidare till köparna.

Engelsmännens hage, som enligt traditionen är en lämning efter den engelska närvaron på Fotö under Napoleonkrigen.

Foto: Sofie Rittfeldt

I en mycket trängd situation tvingades slutligen den svenske kungen Karl XIII att förklara England krig. Krigsförklaringen var mycket formell och när den engelske amiralen Saumarez anlände till öarna i öckeröskärgården med 23 linjeskepp och 10

fregatter – en aktningsvärd eskader – mötte han inget egentligt motstånd. I praktiken blev Fotö ett centrum för en illegal handel under mer än ett decennium. Här fanns också en engelsk koloni av sjömän och handelsmän under kontinentalblockadens tid. När det blev fred i Europa efter Napoleons första nederlag 1812 fanns det ingen anledning för engelsmännen att använda Fotö som en bas för sin handel längre och friden sänkte sig återigen över den lilla ön.

Enligt en livskraftig tradition är den så kallade Engelsmännens hage på sydöstra delen av Hönö en rest av den engelska närvaron på Fotö under kontinentalblockadens tid. Lämningar av stengärdesgårdar och stenrösen bildar ett märkligt komplex, vars mening ingen med säkerhet hittills har kunnat tolka. Att tro att Engelsmännens hage skulle kunna vara en rest av ett odlingsområde förefaller knappast vara sannolikt med tanke på jordmånen på platsen och områdets sumpiga läge. Några historiska dokument, som ger säkra uppgifter om vad anläggningen egentligen användes till, verkar inte finnas.

Koleran drabbar skärgården

”Herre, handla icke med oss efter våra synder!” Så avslutade komminister O. J. Tegnander Öckerö sockens dödbok för 1834. Detta år drabbades öarna av den dödliga farsoten kolera. 110 människor dog och av dessa avled 88 av kolera enligt dödboken. Rörö, Hyppeln, Hälsö och Grötö skonades helt. Hårdast drabbades Hönö och Öckerö. Döden kom snabbt och epidemin var utomordentligt koncentrerad i tiden. Det första fallet var lotsen Anders Eriksson från Hönö Heden, som avled 3 augusti och den siste som dog i koleran hette Axel Johansson från Skarvik på Björkö. Han dog 19 september. Dödboken för 1834 upptar alltså 110 döda. Man kan jämföra med året före och året efter kolerans utbrott då 20 respektive 21 människor dog i socknen. Sensommaren 1834 var skräckens månader på öarna. De ständiga begravningarna på den gamla kyrkogården kom mycket snart efter dödsfallet, ibland samma dag och många gånger dagen därpå. På Lyngholmen utanför Björkö finns en uppteckning om att där funnits en kolerakyrkogård men idag finns inga synliga spår kvar. Några andra uppgifter om kolerakyrkogårdar finns inte. På öarna bodde 1347 personer detta år och kolerans härjningar minskade således befolkningen med cirka sju procent. Kolera är en tarmsjukdom som sprids genom mat eller vatten, som är infekterat. Döden kan komma inom ett dygn efter det att man blivit smittad genom att kroppen torkar ut på grund av en mycket kraftig vätskeförlust.

Koleran drog fram i epidemier över stora delar av världen under 1800-talet. Det första dödsfallet i kolera i Sverige 1834 inträffade i Göteborg bara en vecka innan den nådde Hönö. Sommaren detta år var ovanligt varm och förutsättningarna för kolerabakterien att sprida sig var därför goda. Troligen hade smittan kommit in i Sverige via Göteborgs hamn och spreds därifrån på vattenvägarna till det bohuslänska kustbandet. Göteborgs och Bohus län drabbades hårdast i hela Sverige. 4650 människor dog i farsoten 1834 och Göteborgs befolkning minskade med en tiondel under två sensommarmånader. För att om möjligt försöka begränsa kolerasmittans spridning utnyttjades karantänsstationen på Känsö i Göteborgs södra skärgård.

Kolerasmittan i Öckerö socken spreds antagligen genom infekterat vatten från de gemensamma brunnar som fanns på öarna. Hygien var inte den bästa och

trångboddheten stor och förutsättningarna givna för ett förödande utbrott av den skräckinjagande farsoten.

Spanska sjukan

Spanska sjukan var en ovanligt svår och dödlig form av influensa. Denna pandemi, en världsomfattande epidemi, drabbade världen med början under 1918. Sitt namn fick den av att de första rapporterna om ett utbrott av influensan kom från Spanien. Annars hade farsoten sitt egentliga ursprung i Sydafrika. Av jordens dåtida befolkning på 1,8 miljarder människor räknar man med att närmare 40 miljoner dog. I sjukjournalerna beskrivs hur de drabbades hud blev mörkt blåsvart på grund av syrebrist och hur patienterna verkade drunkna i sina egna vätskor.

I Sverige, som 1918 hade strax under sex miljoner invånare, beräknas ungefär 40 000 människor ha dött i sjukdomen. Influensan skördade ofta sina offer bland friska, unga och starka och inte som vid andra influensautbrott, då sjukdomen begränsat sig till tidigare sjuka, små barn och gamla.

Vid månadsskiftet juni – juli 1918 kom spanska sjukan till Sverige. Den spreds genom hostningar och nysningar. Det första dödsfallet i Öckerö församling i spanska sjukan inträffade den 17 oktober 1918. Totalt avled troligen ungefär 60 personer i pandemin här. 54 av dessa kan betraktas som säkert avlidna i ”spanskan”. Några är osäkra fall eftersom det inte kan garanteras att noteringen i dödboken är korrekt. Dödsorsaken anges som spanska sjukan, lunginflammation eller influensa. Alla dödsfall i ”spanskan”, som sjukdomen kallades i folkmun, utom ett ägde rum under 1918. Precis som vid utbrottet av koleran 1834 inträffade de flesta dödsfallen på Öckerö och Hönö, något som naturligtvis har samband med att de allra flesta bodde här. År 1918 dog 103 sockenbor. Normalt avled betydligt färre. 1919 var till exempel dödstalet 67 döda.

Badgästernas tid

Sveriges kung Oscar II började sina årliga vistelser i Marstrand från och med 1887 och återkom varje sommar ända till sin död 1907. När kungaskeppet ”Drott” passerade genom Björköfjorden hissades flaggorna på öarna. Med kungen som förebild vände sig allt fler till Bohuslän för sina sommarferier. Städernas invånare upptäckte att västkustens friska vindar och salta bad var uppfriskande både för kropp och själ. Badgästerna kom till hela Bohuslän. Öarna i Öckerö socken var särskilt attraktiva för göteborgarna genom närheten till staden, som gjorde det snabbt och lätt att ta sig hit. Öbefolkningen insåg också snart möjligheten att tjäna en extra slant på att hyra ut till badgästerna och flyttade mer eller mindre gärna ut från sina bostäder och ner i källaren eller upp på vinden under några månader på sommaren. Att husen ofta var stora och rymliga tvåvåningshus med höga stenkällare gjorde det inte heller särskilt betungande att leva på ett mer primitivt sätt under varma somrar. Från och med andra hälften av 1800-talet blev det allt vanligare att öarna sommartid besöktes av fler och fler badgäster. Ofta var det samma familjer som återkom år efter år.

Oscar II:s kungaskepp "Drott".

Illustration: okänd

Societetssalonger och restauranger

De första sommargästerna tillhörde överklassen, societeten. Så kallade societetssalonger uppfördes också. En sen sådan byggdes på Hönö, där "Såsen" invigdes 1936. Vid 1900-talets början byggdes både badrestauranger och pensionat i skärgården. De två mest kända etablissemangen var Alphyddan på Björkö, som började byggas 1890 och omfattade ett varmbadhus, två kallvattenbassänger och ett societetshus, och anläggningen på Björnhuvudet på Öckerö. Rester av den senare fanns att beskåda till långt in på 1980-talet, då en brandkårsövning slutligen lät den gamla restaurangen bli lågornas rov. Konflikter mellan restaurangägarna, som ville få rättigheter att servera spritdrycker, och de nykterhetsinriktade myndigheterna i socknen var både många och långa. Särskilt Alphyddan rönt hårt motstånd och fick aldrig några spriträttigheter.

Öckerö saltsjöbad på Björnhuvudet började etableras 1904 och varmbadhuset med tolv badrum öppnades två år senare. Redan året före hade ett kallbadhus uppförts. En rymlig sommarrestaurang med ett förstklassigt kök, en stor societetssalong och en sommar-teater med den största scenen bland alla badorter i hela Sverige kompletterade en magnifik anläggning. Saltsjöbadet rekommenderades för den som ville bota sjukdomar som blodbrist, reumatism och gikt, luftrörskatarrer och mag- och nervsjukdomar. Anläggningen hölls öppen fyra månader varje sommar. För att roa gästerna fanns det ett omfattande nöjesprogram med dans, konserter, teaterföreställningar, fiske och kappseglingar. Musiken dirigerades ibland av den kände "bostonkungen" Theodor Pinet från Stockholm. Ett rum på badhotellet kostade från 2 kronor per dygn och ett varmt bad med dusch kostade 75 öre.

På Björnhuvudet på Öckerö fanns en badrestaurang, en teater och ett badhus.

Foto: okänd

1900-talet

In på 1920-talet förändrades bilden. Bättre ekonomiska möjligheter gjorde att allt fler kunde tillbringa somrarna ute på öarna. Många kunde bygga sommarstugor, inte minst genom att man samarbetade kring inköpen av tomter för stugorna. Varvet Götaverken i Göteborg arbetade till exempel mycket aktivt för att ge sina anställda möjligheter till rekreation under sommarsesongen. Under senare delen av 1900-talet avtog uthyrningen under somrarna. Den inhemska befolkningen fick det bättre ställt ekonomiskt och viljan att begränsa sin egen rörelsefrihet under somrarna minskade. Ofta blev det så, att man bara hyrde ut till gamla och kända sommargäster, som återkom år efter år. Några nya sommarstugotomter uppläts inte heller. Den stora tillströmningen av besökare till kommunen har under det senaste halvsekleet alltid kommit i början av juli, när den så kallade Hönökonferensen äger rum. Konferensen är en stor frikyrklig tältkampanj med flera tusen människor engagerade.

Så reste man - kommunikationer

Resor i gammal tid

Behovet av att ta sig till Göteborg från öarna i norra skärgården hade funnits länge. Göteborg blev ju stad under 1600-talet och rättigheten att köpa och sälja varor fanns i städerna på den tiden. Under 1600-talet kunde öborna använda sig av roddargillet i Göteborg för sina resor. En annan möjlighet var att segla eller ro in till Hästevik på Hisingen och därifrån ta gästgivareskjuts in till staden. Man kunde naturligtvis också

själv ro eller segla in till Göteborg. Det var arbetsammare men också billigare. En hästskjuts från Hästevik och in till staden kunde på 1800-talet kosta 28 skilling. Det motsvarar ungefär 60 kronor i 2009 års penningvärde.

Ångbåtstrafiken börjar

När allt fler badgäster började flytta ut till skärgården under senare delen av 1800-talet ökade behovet av snabbare och säkrare transporter mellan staden och öarna. Lättast var det att komma till Kalvsund. Ångbåtarna på väg till den stora badorten Marstrand passerade förbi den lilla ön och det var enkelt att göra ett kortare stopp här för att låta öns badgäster ta sig iland.

En regelbunden trafik mellan Göteborg och Marstrand hade påbörjats redan på 1820-talet. Då började ångaren ”Götha Elf” att föra passagerare ut till badortslivet i Bohuslän. ”Götha Elf” var en hjulångare, som förde ett så mäktigt oväsen att den lär ha hörts på en mils avstånd under lugnt väder. Att ta sig ut till skärgården under badsäsongen gick utan större problem, särskilt sedan ett ångslupsaktiebolag i Göteborg med början 1873 startade trafik på norra skärgårdens öar enligt en turlista, som i och för sig var kärv och kortfattad. Man kunde åka ut till öarna på lördagar och hem till Göteborg på söndagar. Med vintertrafiken var det däremot bekymmersammare.

Kalabalik i trafiken

I slutet av 1880-talet började två ångbåtsbolag konkurrera kring skärgårdstrafiken. Konkurrensmetoderna var inte alltid alldeles justa utan ibland uppstod rena krigstillståndet. Missnöjet bland öborna med den undermåliga trafiken blev efterhand allt starkare. I och för sig försökte både privatpersoner och bolaget som svarade för trafiken mellan Göteborg och Marstrand att förbättra resmöjligheterna för öborna, men resultatet blev inte lysande. Därför hyrde driftiga skärgårdsbor 1889 in några fartyg från trafiken på Göta älv (Elfängen, Nohl och Lilla Edet) och startade sitt eget rederi med namnet Norra Skärgårdens Ångbåts AB. För att möta konkurrensen från det nya bolaget sänkte då ångslupsbolaget i Göteborg sina biljettpriser till 25 öre, men konkurrenten svarade med att gå ner till 10 öre, ett oöverträffat lågpris för en resa mellan den stora staden och norra skärgårdens öar. Samma låga pris satte snart det gamla ångslupsbolaget. Priset för en enkelresa hade tidigare varit 40 öre. Det nya bolaget satsade hårt och byggde egna fartyg, Vinga och Vira. Satsningen blev inte helt lyckad och 1896 var företagets saga slut. Då hade ett veritabelt krig rått mellan de två trafikbolagen under lång tid. Ute på öarna försökte man med alla medel att hindra det göteborgska bolaget att anlöpa ångbåtsbryggorna. På Öckerö spände man till och med vajrar mellan två kraftiga prämar för att stoppa ångslupsbolagets båtar. Bolaget lät då sina båtar köra med full fart mot vajrarna för att spränga dem. Efterhand såg man det omöjliga i den uppkomna situationen och för att lösa problemen köpte bolaget mark på östra Öckerö vid Björnhuvudet och uppförde en egen brygga.

Marstrandsbolaget övertog trafiken på norra skärgården i början av 1920-talet. Missnöjet blev snart mycket stort bland öborna med bolagets sätt att sköta trafiken.

Trafik AB Öckerö Skärgård bildas

När man till och med gick så långt att man i december 1934 vägrade anlöpa Hälsö på grund av den alltmer minskande trafiken på ön svarade hälsöborna med att inom en vecka bilda Hälsö trafikförening med varvsägaren Johan Wiktor Berg och kamrer Torsten Österberg i spetsen. Föreningen hyrde in "Styrsö Express" och startade trafik på Hälsö, Björkö, Öckerö och Hönö. I maj 1935 bytte trafikföreningen namn till Trafik AB Öckerö Skärgård. Företaget utvecklades snabbt. Från Stockholm inköptes ångarna Riddarefjärden och Ekoln I och kommunalfullmäktige i Öckerö kommun utsåg en kommitté för att utreda frågan om ett kommunalt båtbolag på Öckerö. Sammanfattande i kommittén var J. W. Berg. Något kommunalt bolag blev det emellertid aldrig. I stället satsade det nya trafikaktiebolaget hårt och köpte bland annat in Mälarens snabbaste passagerarbåt, Tessin, som gjorde 13 knops fart och tog 338 passagerare. År 1936 hade Trafik AB Öckerö Skärgård utökat sin flotta till sju fartyg och fullständigt tagit över trafiken på norra skärgården. Flottan omfattade nu Svea, Inland, Tessin, Öckerö, Havsbandet, Norra Skärgården och Riddarefjärden. Riddarefjärden döptes senare om till Björkö. År 1936 inköptes också rederiets verkliga flaggskepp Regent från Stockholm. Regent kom senare att bli känd över hela Västsverige som De Gamlas Båt, när man i Göteborgs-Postens regi gjorde populära utflykter på somrarna med pensionärer från Göteborgsområdet med kapten Ricksand som befälhavare.

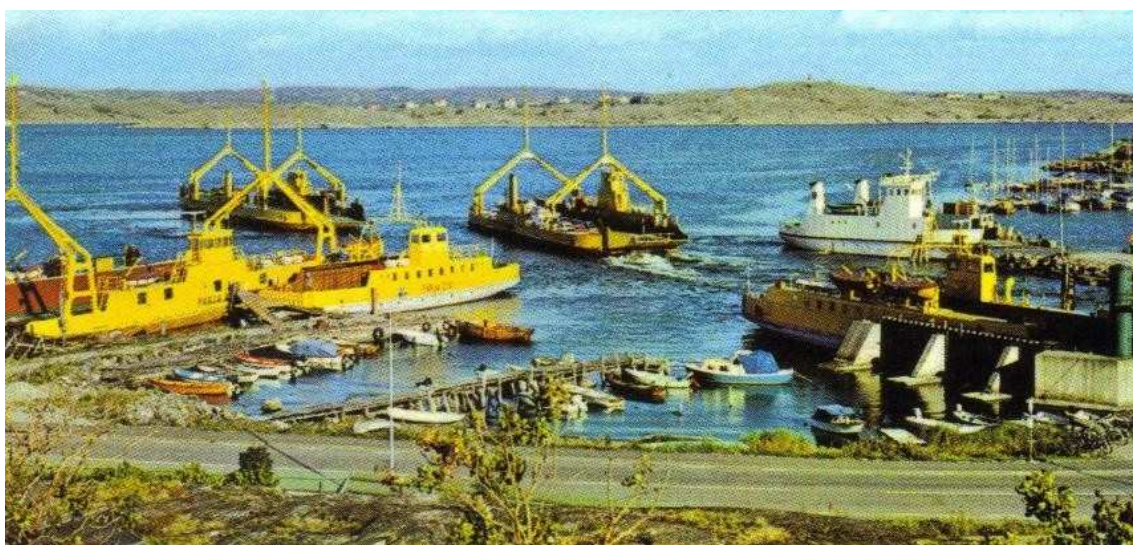
Ångbåtarna "Öckerö" och "Hönö".

Foto: Fiskemuseet

Nu fungerade båttrafiken på norra skärgårdens öar utan större problem. Men det fanns nya idéer om framtidens kommunikationer. Ett förslag om en statlig färjled mellan Öckerö och Hjuvik kom upp till behandling redan 1956. Frågan om en bro mellan Öckerö och Hälsö diskuterades samma år. En mindre bro mellan Hönö och Öckerö fanns redan och hade anlagts 1906, tillbyggt 1925 och sedan förstörats vid flera tillfällen. Man ville knyta samman så många öar som möjligt med fasta förbindelser.

Havsbandet brinner

Havsbandet brinner! Den 15 augusti 1939 var skärgårdstrafikens mest dramatiska dag. Trafik AB Öckerö Skärgårds ångbåt Havsbandet med fyrtio passagerare ombord på väg till sina sommaröjen fattade eld mitt under resan från Göteborg ut till norra skärgården. Elden var explosionsartad och panik bröt ut. Många kastade sig i havet och kaptenen tvingades sätta fartyget på grund strax söder om Hjuvik. När Havsbandet väl nått de bohuslänska klipporna och var fast förankrad på land kunde de passagerare, som inte hoppat överbord, lämna fartyget. Det var fullständigt övertänt och elden förtärde allt brännbart. Havsbandet blev vrak. Fyra personer, både ur besättningen och bland passagerarna, fick föras till Sahlgrenska sjukhuset för att få vård för både brännskador och benbrott. Hur branden uppstått kunde aldrig förklaras.

Kapaciteten på färjleden ökade när bilfärjorna som kunde ta 48-75 bilar sattes in.

Foto: Fiskemuseet

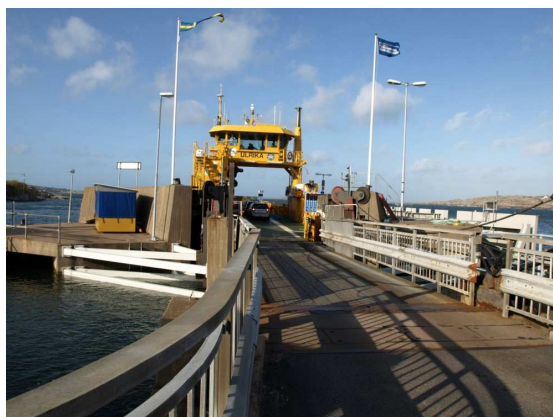
Bilfärjornas tid börjar

Fotö knöts till Hönö 1967 då en linfärjeled öppnades mellan öarna. Samtidigt slutade passagerarfartyget Hönö att trafikera dessa öar. År 1962 kom den första statliga bilfärjan till Öckerö. Ett färjeläge vid Öckerö Bratten byggdes och en färjled med en färja som tog 16 bilar öppnades. Snart nog blev kapaciteten alldeles för liten och under 1980-talet flyttades färjleden till Hönö Pinan och färjornas kapacitet ökades kraftigt. En statlig bilfärjeled hade också öppnats mellan södra Björkö och Lilla Varholmen 1967. I denna konkurrens kunde Trafik AB Öckerö Skärgård inte överleva. Sommaren 1969 blev den sista med båttrafik mellan norra skärgårdens öar och Göteborg. Samma år kunde Öckerö kommun ta emot två bilfärjor avsedda för nordöarna (Knippla, Hyppeln och Rörö). Den nya färjleden drevs med kraftiga statsbidrag tills staten slutligen tog över hela driften. I november 1969 lades all passagerartrafik ner för Öckeröbolagets del. Bolaget hade redan tidigare mött hård konkurrens i och med att en personfärja började anlöpa öarna och trafikera Hjuvik, där bussar mötte och kraftigt förkortade restiden till och från Göteborg. Den ”normala” resan med skärgårdsbåtarna till staden började annars vid sjutiden på morgonen. Man var framme i Göteborg efter cirka två timmar

och när man utträttat sina ärenden gick båten tillbaka 14.20. Med personfärjan blev turerna fler och bussar från Hjuvik kunde korta ner restiden till nästan hälften.

Buröleden – en stridsfråga

Hela planen utanför kommunhuset var fylld av demonstranter med plakater. ”Stoppa Buröleden” hördes från talkörerna och samma sak stod det på plakaten. Demonstranterna var en ganska ungdomlig skara, som hade tagit ställning i en av de mest infekterade politiska striderna i Öckerö kommun. Det gällde ett vägbygge till ett nytt färjeläge för trafiken till nordöarna. Färjeläget hade märkligt nog fått namnet ”Burö färjeläge”, trots att det planerades att byggas på Stuvö, norra delen av Hälsö. På Hälsö fanns redan tidigare ett färjeläge för nordötrafiken, men det ansågs vara felplacerat och restiden från detta till öarna i norr betraktades som alltför lång. Planeringen i kommunen inriktades därför på en lösning av trafikfrågan för nordöarna som skulle förkorta vattenvägarna så mycket som möjligt. Tanken att bygga ett färjeläge på norra Stuvö hade därför blivit aktuell. Kommunen hade i denna fråga haft intensiva kontakter med AMS och under 1968 beslutade den statliga myndigheten att bygga vägen till det planerade färjeläget på Stuvö och nya färjelägen på Knippla, Hyppeln och Rörö. Dessutom fick kommunen statsbidrag till två bilfärjor, som kom att kallas ”Nordö I” och ”Nordö II”.

De vita nordöfärjorna ingick i en kommunal färjled. När staten tog över driften anskaffades de gula färjorna.

Foto: Sture Olofsson

Vid besluten om ”Buröleden” var kommunalfullmäktige delat i två läger. Majoriteten följde förslagen från kommunens regering, kommunalnämnden, som hela tiden hade arbetat för en linje där man intimt samarbetade med AMS och satsade på att lösa nordöarnas trafikproblem med så höga statsbidrag som möjligt i potten. En kraftig minoritet argumenterade mot den kraftiga miljöförstöring på Hälsö, som skulle bli följden av att en bred asfaltväg drogs rakt genom öns orörda centrum. I stället förespråkade man en trafiklösning för nordöarna där färjorna anlöpte Björkö och där biltrafiken mot Göteborg från Knippla, Hyppeln och Rörö inriktades mot bilfärjeläget på södra Björkö.

Demonstrationer inför beslut i kommunalfullmäktige är mycket ovanliga och demonstrationen mot Buröleden vittnade om den djupa motsättning som fanns i frågan. Den nya färjeförbindelsen mellan Hälsö och nordöarna invigdes dock den 12 maj 1970.

Bro eller inte?

Omröstningen 2001

Två gånger med några års mellanrum röstade väljarna i Öckerö kommun om hur öarna skulle förbindas med fastlandet, med bro eller med färja. Båda gångerna blev resultatet en stor seger för bromotståndarna. Den första omröstningen ägde rum den 18 november 2001. Då fick man rösta om två alternativ. Det första formulerades ”Med bro enligt vägverkets alternativ”, och det andra ”Med fortsatta färjeförbindelser”. Det fanns också möjlighet att rösta blankt. Folkomröstningar i politiska frågor är ovanliga i Sverige. För Öckerö kommun var det första gången och folkomröstningen var enligt lagen endast rådgivande. Uppslutningen blev mycket stor och nästan 9000 väljare deltog av drygt 11800 invånare. Av dessa röstade nära 33 procent för en bro och cirka 66 procent för en fortsatt färjeförbindelse.

Omröstningen 2005

Efter tre år var det dags igen. Efter propåer från Göteborg togs frågan om bro eller inte upp en andra gång 2005. Enligt vissa lokala politiker trodde man att opinionen hade vänt och att en ny folkomröstning skulle få ett annorlunda resultat än den första. För att undanröja möjligheten att ett beslut om bro skulle tas i slutna sammanträdesrum på kommunhuset startades en namninsamling med den gamle kämpen från striden om Hönötunneln, Harald Saxvik, i spetsen. Insamlingen gav i runda tal 1 800 giltiga underskrifter och kommunfullmäktige tog beslut om en andra rådgivande folkomröstning. När man hanterade frågan hade den kommunala samhällsbyggnadsnämnden föreslagit en planering av ett brosystem till fastlandet och kommunens regering, kommunstyrelsen, hade tänkt i samma banor. Kommunfullmäktige vände upp och ner på detta och bestämde sig för en ny omröstning. Några politiker var av lättförståeliga skäl nöjda med resultatet från 2001. Det var trots allt inte mer än några år sedan frågan hade avgjorts första gången.

I omröstningen 2005 var valmöjligheterna annorlunda formulerade än vid det första tillfället. Den fråga väljarna fick ta ställning till denna gång lød: ”Anser du att den framtida förbindelsen mellan Öckerö kommun och Västra Hisingen skall vara en broförbindelse?” På detta kunde man svara antingen ja eller nej eller avstå från att rösta. Denna andra omröstning gav ett resultat som nästan på pricken motsvarade det från 2001.

I och med detta gav vägverket och andra broförespråkare upp och lovade att respektera folkviljan. Vägverket fortsatte därefter att utöka sin färjetrafik mellan Hönö och Lilla Varholmen i en omfattning som ingen kunde ana var möjlig när den första lilla bilfärjan från Öckerö sattes in 1962.

Foto: Lars Engström

Fotöbron

En bro, som däremot blev verklighet, uppfördes i början av 1990-talet och invigdes den 23 oktober 1993. Det var bron mellan Fotö och Hönö. Tanken på en fast förbindelse mellan de två öarna hade väckts redan på 1950-talet. Projektet kunde genomföras tack vare att de betydande kostnaderna, mer än 30 miljoner kronor, fördelades mellan Vägverket, Länsarbetsnämnden och Öckerö kommun. Bron till Fotö gav inte bara ön ett uppsving som bostadsort utan gav också skärgården en ny skönhetsupplevelse i form av en av Sveriges vackraste broar. Med Fotöbron fullbordades de fasta förbindelserna mellan kommunens fyra centrala öar, Fotö, Hönö, Öckerö och Hälsö. En etapp i utbyggnaden av de interna kommunikationerna hade avslutats.

Första världskriget

Första världskrigets tändande gnista var mordet på den österrikiske tronföljaren Frans Ferdinand den 28 juni 1914 i den serbiska staden Sarajevo. Kriget började den 29 juli och utvecklades till en världsomfattande konflikt. Sverige mobiliserade snabbt och den så kallade ”landstormen”, äldre åldersklasser i den svenska värnpliktsarmén, inkallades till tjänstgöring efter en snabbutbildning på fem dagar.

Skagerrakslaget, sjökrigshistoriens mest omskrivna och omdiskuterade drabbning, ägde rum på eftermiddagen och kvällen den 31 maj och natten mot den 1 juni 1916. Då drabbade 274 tyska och brittiska krigsfartyg ur ländernas högsjöflottor samman utanför den jylländska västkusten. Ombord fanns 100 000 man. När slaget avslutats låg 14 brittiska och 11 tyska örlogsfartyg på havets botten och över 8 000 sjömän hade mist sina liv. Av dessa var cirka 6 000 engelsmän. Båda sidorna såg sig som segrare. Någon inverkan på krigets utgång fick inte sjöslaget. Den brittiska sjöstyrkan översteg klart den

tyska i antal fartyg och totalt tonnage, men de tyska krigsfartygen hade tjockare pansar och bättre byggda skrov. Sjöslaget utkämpades nästan helt som artilleridueller på en till två mils avstånd och några närkontakter förekom inte. Många av de stupade flöt i land på den svenska västkusten.

Krigsgravarna på Öckerö

På Öckerö kyrkogård vilar stoften efter fler än fyrtio tyska och engelska flygare och sjömän från de båda världskrigen. Öckerö församling reste en minnessten över de stupade 1919. Texten på denna kompletterades efter andra världskrigets slut. I krigargraven vilar både namngivna och okända tyskar och engelsmän sida vid sida. På minnesvården står följande text inhuggen: ”De föllo i strid för fosterland. Från stridens larm, från stormigt hav, I frid de funnit här sin graf.” Öckerö församling har ansvarat för gravens skötsel med stor pietet under snart ett sekel. I början av 1960-talet framfördes från engelska myndigheter önskemål om att stoften av de fallna engelsmännen skulle flyttas till Kvibergs krigskyrkogård i Göteborg. En stark uppslutning mot detta förslag från Öckerö församling och särskilt från prosten Arvid Hellström gjorde att krigargraven fortfarande är intakt och vårdad av församlingen.

I krigsgravens på Öckerö kyrkogård vilar stoften efter engelska och tyska soldater.

Foto: Sture Olofsson

Sverige var neutralt under första världskriget. Trots det blev följderna av kriget kännbara för Öckeröborna. Många män mobiliserades för långa perioder och fick ta på sig kronans grå uniform med den trekantiga hatten. Kvinnorna och barnen, som var kvar hemma, märkte snart att det blev allt svårare att få tag på matvaror. Priserna ökade snabbt och 1916 infördes livsmedelsransonering.

Bland annat blev det brist på socker, bröd och kaffe. De begärliga varorna fick bara köpas mot att butiken fick klippa av kuponger från de ransoneringskort, som en kristidsnämnd delade ut till alla som var berättigade. Kött, fläsk, ägg, smör och fisk (!) var andra ransonerade varor. Av dessa fick man bara köpa en viss mängd per vecka eller månad. Ett exempel är sockret. Tilldelningen var högst ett kilo per månad och person. Butikerna fick ett snärj med att klippa av och registrera alla ransoneringskuponger och kontrollera, att ingen köpte för mycket av de ransonerade varorna. Det fanns vissa möjligheter att kringgå systemet. Man kunde låna eller köpa kuponger av den som inte använde dem själv. En mycket dålig skörd 1917 gjorde det inte lättare för folkhushållet. Ransoneringen av kaffe och bröd upphävdes inte förrän efter världskrigets slut 1919.

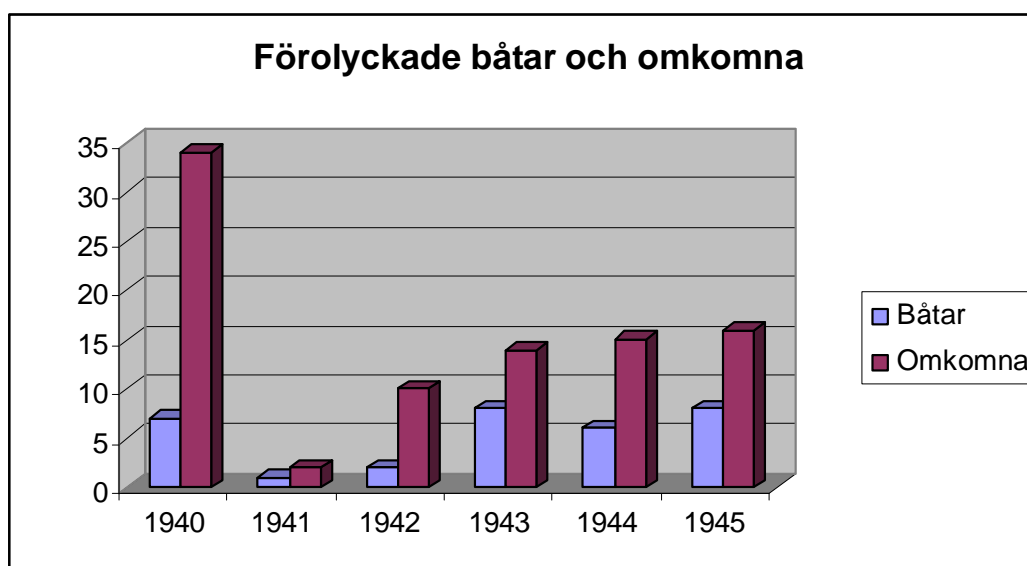

Ransoneringskort från första världskriget.

Andra världskriget

Även om Sverige formellt stod utanför andra världskriget åren 1939-1945 förde andra länders krigshandlingar med sig svåra konsekvenser. Inte minst drabbades Öckerö kommun och fiskets stora yrkesgrupp. Sammanlagt nittioen fiskare miste livet när de i all fredlighet utövade sitt yrke på haven. Av dessa kom femtiosex från fiskeflottan i Öckerö kommun. 31 fiskebåtar drabbades av min- eller paravansprängningar och i några fall blev båtarna brutalt angripna av den tyska marinen.

Fiskets struktur hade ändrats under decennierna före kriget och det kustnära fisket med små och motorsvaga båtar tillhörde en förgången tid. För att medverka i folkförsörjningen under de svåra krigsåren och för att hålla fångsterna på samma nivå som tidigare tog fiskelagen enorma risker i ett minerat Skagerrak. Trots stora problem med att försörja motorerna med bränsle tog man sig ut till fiskeplatserna och i lyckliga fall återvände man hem med god fångst. Allt i fångsten togs tillvara, även sådana fisksorter som tidigare knappast räknats som lämpliga till människoföda. Fisk var inte heller ett ransonerat livsmedel under kriget. Diagrammet nedan visar hur många fiskebåtar som förolyckades och hur många fiskare som omkom under åren 1940-1945.

Situationen för dem som väntade hemma och var medvetna om riskerna var mycket ansträngande. Inkomsterna kunde växla och problemen med att försörja familjen i en situation med sträng ransonerings av livsmedel var allt annat än avundsvärda. Ransoneringsen under andra världskriget omfattade bland annat kaffe, te och kakao. Alla som hade rätt till det fick ett kaffekort, som det också gick att köpa te på, och ett kakaokort. Men tilldelningen var inte stor. 1941 skulle ett halvt kilo kaffe räcka till en person under 15 veckor. Alla bristvaror, och särskilt de som importerades, var av naturliga skäl satta på inköpskort. Kortet fördelades också under detta krig av kristidsnämnden i kommunen. I vissa fall fanns ransoneringsarna kvar ända till 1951. Det gjordes tappra försök att ersätta bristvarorna med ersättningsprodukter, surrogat. Särskilt gällde detta det begärliga kaffet, som man försökte hitta alternativ till. Rostade rötter av cikoria, olika sädesslag och maskros försökte efterlikna den eftertraktade bruna drycken.

Som så ofta i Bohuslän hade kvinnan det stora ansvaret för familjen. Även om mannen inte befann sig ute på farligt hav, var han i stället inkallad till militärtjänst under långa perioder, ofta långt hemifrån. För att dryga ut hushållet tog man tillvara alla ägg man hittade i fåglarnas reden, även mås- och trutägg. De pannkakor man stekte av dessa fick en alldeles egen färg och smak. Men de mättade. Många på öarna höll sig också med kaniner och gris. Allt var hårt kontrollerat av myndigheterna. Om man hade gris fick man till exempel minskad tilldelning av inköpskuponger för fläsk.

Ett mycket tydligt bevis för krigets fasor fick öarna uppleva i början av maj 1945, alldeles i krigets slutskede. Då flöt 29 döda tyskar iland från havet och togs omhand av den lokala polisen. I enkla kistor transporterades kropparna sedan till krigskyrkogården på Kviberg i Göteborg till den sista vilan i hägnet av tidigare jordade kamrater.

Kyrka och frikyrka

Biskopen är på väg

År 1594 var biskopen av Oslo och Hamar Jens Nilssøn på rundresa i sitt stora stift för att besöka kyrkorna och kontrollera prästernas kunskaper och vandel. Jens Nilssøn hade valts till biskop 1580 efter en lång karriär inom den norska kyrkan. Hans intresse för att visitera sitt stift var utomordentligt stort. Tack vare de resedagböcker han förde under sina långa färder har ovärderliga uppgifter bevarats om den tidens Bohuslän. Hans *Visitatsbøger och reiseoptegnelser* från åren 1574-1597 omtalar, att Öckerö då hade Björlanda som huvudkyrka och att Björlandas annexkyrkor var Säve, Backa, Torslanda och Öckerö. Här följer en fri översättning av de avsnitt i biskopens resebeskrivning som gäller Öckerö socken.

”Till Björlanda kyrka finns fyra annexkyrkor. Den andra heter Öckerö kyrka, som står mitt på ön, som ligger i sydväst en fjärdingsväg fågelvägen från Björlanda. Den har som präst herr Anders Pedersen, som är herr Simons kapellan. I sydväst från Björlanda kyrka ½ fjärdingsväg fågelvägen ligger en ö som kallas Björkö, som sträcker sig i syd och nord och är en fjärdingsväg i omkrets. Mellan Björkö och Hisingen finns ett sund som kallas Karlsund (Kalvsund), som är en god hamn. Norrut på Björkö ligger en gård, som kallas Nordö. Söderut från Björkö ligger en ö som heter Grötö, som är en fjärdingsväg i omkrets. Öckerö ligger två pilskott i sydväst från Björkö. Hönö ligger ett pilskott i väster från Grötö och är en halv mil i omkrets. På den norra sidan ner mot vattnet ligger en gård som heter Hönö i Öckerö socken. I nordväst ett pilskott därifrån ligger en ö som heter Fotö som är en fjärdingsväg i omkrets. Där finns en gård som heter Fotö. I väster ett streck till syd två pilskott från Björkö ligger en ö som kallas Hälsö. Däremellan är ett sund som kallas stora Karlsund. Där är segelled mot söder och norr till Uddevalla och Oslo. En gård som heter Hälsö ligger vid vattnet på östra sidan. En fjärdedels fjärdingsväg norrut från Hälsö ligger en ö som kallas Hyppeln. Rörö ligger ett pilskott norrut från Hyppeln. Däremellan finns en hamn som kallas Röröhamnen, som har varit fiskeläge tidigare.”

En fjärdingsväg enligt gammalt mått är 2672 meter och ett pilskott brukar mätas till 700 meter. Biskopens uppgifter är hämtade i andra hand, men om de används med viss reservation kan man åtminstone dra vissa slutsatser kring vilka öar, som var bebyggda och uppodlade och var sjöfarten kunde finna goda hamnar. Röröhamnens betydelse för fisket nämns också i andra sammanhang. Eftersom den senaste stora sillperioden före biskopens visitationsresa slutade 1587 kan man anta att sundet mellan Rörö och Hyppeln varit en viktig landningsplats under denna tid.

Jordbävning under gudstjänsten 1904

Söndagen den 23 oktober 1904 skakades Västsverige av ett jordskalv som märktes även på Öckerö. Centrum för skallet låg vid Kosteröarna och det var så kraftigt att det kändes av ända bort till Sankt Petersburg i Ryssland. Marken skalv och det hördes ett dovt mullrande. Skallet kom under högmässotid och Öckerö gamla kyrka var fylld med

gudstjänstbesökare. När kyrkobesökarna kände hur marken skalv och såg hur ljuskronorna började svaja fram och tillbaka fattade man först inte vad som skedde. Många trodde att de gripits av yrsel. Men ganska snabbt förstod man att alla upplevde samma sak och att det verkligen var marken som skalv och att dånet som hördes kom från underjorden. Paniken började bryta ut. Alla ville ut ur kyrkan. Några hann ut men ganska snabbt stockade det sig i dörren och flera personer föll omkull. Då ställde sig en handlingskraftig man i porten och spärrade denna och sa: ”Här kommer ingen förbi förrän de som ligger rest sig”. Detta fick folk att lugna ner sig och man hjälpte upp dem som fallit omkull. Ingen hade fått några direkta skador. Den som var värst utsatt var Olle Johansson, sedermera riksdagsman, som då var liten pojke och som blev nedtrampad i trängseln. Men han kom trots allt undan med några blåmärken och blotta förskräckelsen. En annan kyrkobesökare, Töns-August, tog, när han såg hur folk skockade sig i dörren, en bänk och slog sönder ett fönster och hoppade ut den vägen, medan han ropade: ”Hållt unna väjen, för här kommer ja.” Prästen avbröt sin predikan när skalvet började och talade först lugnande till församlingen. Då ingen lyssnade gick han ner från predikstolen och ställde sig i gången framför altaret och läste Fader Vår. Det skall också ha uppstått stor förskräckelse i ett begravningsfölje, som stod på kyrkogården och väntade att gudstjänsten skulle sluta.

Den 16 september 1906 invigdes den nya kyrkan på Öckerö.

Foto: Sofie Rittfeldt

Ny kyrka på Öckerö

Den 16 september 1906 invigdes en ny kyrka på Öckerö. Det gamla medeltidstemplet på kyrkogården var alldeles för litet för en växande församlings behov och dessutom var det mycket förfallet. Efter många och långa diskussioner beslutade församlingen bygga nytt i stället för att rusta upp den gamla kyrkan. Som tidigare nämnts blev medeltidskyrkan dock så småningom renoverad och tagen i fullt bruk igen.

Församlingens kyrkostämman tog beslut om att bygga ny kyrka 1901. Man lånade upp 50 000 kronor till byggkostnaderna och som en grundplåt fanns en kyrkobyggnadsfond, som hade samlats in i församlingen. I denna fanns det 12 000 kronor. 1901 beräknades

byggkostnaderna till totalt 60 000 kronor. Detta var alldeles för optimistiskt och slutsumman blev avsevärt högre.

Även om beslutet att bygga en ny kyrka togs i full enighet slutade enigheten när det gällde att välja plats för kyrkan. Det fanns sex olika förslag. Fyra av dessa gällde platser i närheten av gamla kyrkan. De två andra förslagen rörde sig om placeringar längre österut, ett till och med nere vid Björnhuvudets ångbåtsbrygga. Efter en lång diskussion segrade förslaget om att bygga kyrkan på Sörgårds vale, ett högt och fritt läge, som kom att göra kyrkan till ett sjömärke och synlig från alla öarna i socknen.

Kostnaderna för kyrkobygget blev betungande för den lilla och fattiga församlingen. Därför försökte man få tillstånd att ta upp en rikskollekt i alla Sveriges kyrkor. Detta misslyckades och församlingen fick finna sig i att bekosta bygget själv. Under tiden hade kostnaderna växt till 75 500 kronor. Det motsvarar ett belopp om cirka 4 miljoner kronor i penningvärdet år 2007.

Ritningen till Öckerö nya kyrka hämtades från ett kyrkobygge i Vara i Västergötland. I förhållande till Vara förlängde och höjde man kyrkan. Den byggdes av gråsten sprängd på platsen och huggen granit, som inköptes från ett stenhuggeri i Smögen.

Kyrkan invigdes av biskopen i Göteborgs stift, E. H. Rodhe. Templet var fullsatt och många inbjudna gäster hade kommit med ångbåten Vira från Göteborg. Predikan vid högtidsgudstjänsten hölls av församlingens kyrkoherde Alf Gullbring. Efter invigningen förflyttade sig alla inbjudna till Öckerö Hafsbads restaurang, där många och långa tal avlöste varandra vid den avslutande middagen. När kvällen kom for de utsocknes gästerna tillbaka till Göteborg med Vira. Öckerö nya kyrka var invigd och överlämnad till församlingen.

Eget pastorat

Under medeltiden var Öckerö socken annexförsamling under Björlanda. Senare blev Torslanda huvudkyrka för öarnas folk ända in på 1900-talet. Gudstjänster hölls förvisso ute på Öckerö, men när barnen från öarna skulle läsa fram inför konfirmationen fick man ro eller segla från öarna in till fastlandet. På många andra sätt kände man sig alltför beroende av den nödvungna kontakten med Torslanda.

Önskemålen om att få bilda egen församling blev aktuella redan 1769 och gav äntligen resultat den 3 november 1922. Då fick Öckerö församling rätt att vid nästa prästval välja egen kyrkoherde och egen komminister. Förste kyrkoherde blev Arvid Hellström, som tillträdde tjänsten den 1 maj 1928. Han dog den 14 november 1962 mitt i sin gärning på Öckerö som kontraktsprost i Älvsyssels södra kontrakt. Begravningen ägde rum under stor uppslutning från församlingsborna och med stiftets biskop Bo Giertz som officiant.

Under Arvid Hellströms tid som kyrkoherde renoverades den gamla medeltidskyrkan, två nya kyrkor byggdes, på Hönö 1934 och på Björkö 1957, och sex församlingshem uppfördes, allt detta i stort sett på frivillig väg.

Kyrkbåtarna

Till kyrkan skulle man varje söndag! I varje fall skulle det finnas möjligheter att komma dit för den som ville, även från öar utan fast förbindelse med Öckerö. Hönöborna hade ju fått sin egen kyrka 1934 men innan dess och för alla andra kyrkobesökare gällde det att ta sig till kyrkan på Öckerö. Den nya kyrkan där hade invigts 1906. Segla eller ro till kyrkan kunde man naturligtvis själv om man var ute i god tid. Ända in på 1900-talet ägde konfirmationsundervisningen rum i Torslanda kyrka på fastlandet. Öckerö var ju annexförsamling ända fram till 1928 och konfirmanderna från öarna måste alltså bege sig på egen köl in till Hjuviks brygga och därifrån ta sig till Torslanda kyrka varje dag som var avsatt för konfirmationsläsning, en promenad som tog drygt en timme.

När fiskebåtarna började motoriseras en bit in på 1900-talet blev det lättare att ta sig till gudstjänsterna. Med den tidens sammanhållning på de små öarna gick det att ordna en turlista för fiskebåtarna, där varje båt tog sin egen söndag och svarade för att kyrkskjutsen gick i god tid. Från Öckerö hamn fick man sedan högtidsklädda promenera på byvägarna upp till Öckerö Sörgård och kyrkan där. Behovet av kyrkskjutsar minskade när färjor och bilfärjor gjorde det lättare att resa mellan öarna. Så småningom ersattes kyrkbåten från Nordöarna av en kyrkbuss, som tog upp gudstjänstbesökare vid Burö färjeläge. Ännu en av det gamla samhällets seder hade därmed gått i graven.

Frikyrkorna

Ända fram till slutet av 1800-talet var svenska kyrkans religiösa dominans total i Öckerö socken. När konventikelplakatet, förbudet mot religiösa sammankomster i hemmen, avskaffades 1858 ökade möjligheterna för en religiositet utanför kyrkans hägn.

Ett första nedslag av en friare kristendom kom till öarna i slutet av 1860-talet med rektor B. C. Rodhe som banbrytare. Han var från Göteborg och originellt nog släkt med biskopen i svenska kyrkan där, Edvard Herman Rodhe, den man som invigde Öckerö nya kyrka 1906. Rektor Rodhe blev sommarboende i socknen, först på Hälsö. Där predikade han varje torsdag under sommarhalvåret. Nästa år utökade han sin missionerande verksamhet med predikningar varje söndag, då han fick en stor skara åhörare. Han höll sina predikningar från en båt vid strandkanten för att låta så många som möjligt höra förkunnelsen.

Från och med sommaren 1879 flyttade Rodhe sin sommarvistelse till Björkö. Där kom han att bo under fjorton år i följd. Möten hölls på logar, i hemmen och utomhus. Efter hand kändes behovet av en gudstjänstlokal allt större och ett missionshus kunde invigas på Björkö 1883. Från Björkö spred sig väckelsen till andra öar. Hönö kom tidigt in i bilden. Där grundades en församling 1891, som fick namnet Hönö Missionsförening och som så småningom anslöt sig till Svenska Missionsförbundet. Redan i mitten av 1880-talet hade emellertid lekmannapredikanter kommit resande till ön.

Vägleda av utvecklingen på Hönö bildades missionsförsamlingar på andra öar, till exempel på Knippla, Rörö och Hälsö. Pingstväckelsen kom till Sverige 1906 och fick en fastare struktur efter det att baptistpastorn Lewi Pethrus och hans Filadelfiaförsamling i Stockholm 1911 uteslutits ur baptistsamfundet. Utbrytningar ur församlingar öppnade också för etableringar av Pingstväckelsen på Öckeröarna. Församlingar inom Evangeliska Fosterlands - Stiftelsen och Frälsningsarmén uppstod också inom socknen.

Långt in på 1900-talet var motsättningarna mycket hårda mellan svenska kyrkan och de fria församlingarna. Alla tankar på samarbete inom ramen för den kristna tron var långt avlägsna. Med tidens gång ersattes de djupa konflikterna av en vilja till samarbete och den kristna ekumeniken blev allt mer uttalad under 1900-talets andra hälft.

Nutidens missionskyrka på Öckerö.

Foto: Sture Olofsson

Fiske och jordbruk

Fisket - huvudnäringen

Den stora sillperioden avslutades 1808. Åren därefter var en svår period i Bohuslän och på Öckeröarna. Kustborna fick vara nöjda om de hade tak över huvudet och kunde arbeta ihop till det dagliga brödet. Först under 1830-talet kom fisket igång på allvar efter den chockartade nedgången efter den stora sillperioden. Man började planera för framtiden och bygga upp en ny fiskeflotta.

När sillen kom tillbaka till kusten hösten 1877 var man bättre förberedd än under den förra sillperioden. För att kunna utnyttja den rikedom som havets silver gav gick man samman och bildade stora vadlag om ett tjugotal man. Man skaffade sig landvadar, som drogs från klipporna och stängde in sillstimmen, och som kunde ge jättelika fångster. Fisket med landvadar var ett inomskärsfiske. Vaden lades ut med små öppna båtar och fångsten togs in i en större däckad båt, en sillförarbåt. Med denna fraktades sillen till den närmaste hamn, där det fanns avsättningsmöjligheter. För öckeröfiskarnas del handlade det om Marstrand eller Göteborg. Sillen såldes antingen färsk för konsumtion, saltades eller förädlades till sillolja i nyuppförda fabriker.

Vadlaget "Manligheten" gjorde det första kastet med en snörpvad i Sverige.

Foto: okänd

Före landvadarnas tid användes enklare redskap. I äldsta tid fiskade man med krok eller garn av olika slag, drivgarn eller bottengarn. Fångsterna ökade kraftigt när effektivare redskap uppfanns och möjligheten att livnära sig på fisket blev större. Tidigare århundradens livsnödvändiga dubbelarbete med fiske och jordbruk på öarna avlöstes av en ny tid, då det gick att skaffa sig sin utkomst enbart som fiskare. Vadlagen kunde bestå inom samma släkter under flera generationer.

Snörpvadens tid

När landvadarna ersattes av de kilometerlånga och hundratals meter djupa snörpvadarna en bit in på 1900-talet krävdes stora resurser och en ny typ av samarbete inom fiskarkåren för att kunna utnyttja de nya redskapen. Med snörpvaden kunde fisket flyttas bort från kusten och bli ett utomskärsfiske långt från hemmahamnen. Den effektiva snörpvaden förändrade totalt bilden av det svenska västkustfisket. Med ett fiske långt från hemmahamnen ökade behovet av snabba förflyttningar. Fisket började motoriseras. Den första motorn i en svensk fiskebåt monterades in 1903 på Lysekils mekaniska verkstad. Många fiskare var tveksamma till nymodigheten, men redan efter tio år var åttiofem bohuslänska fiskebåtar försedda med råoljemotorer. Av dessa hörde sjuttioåtta hemma i Öckerö socken.

Snörpvaden infördes genom Öckeröbon Andreas Sörensson Utbult. Han hade fått idén efter en tid i Nordamerika. Det första och spännande försöket med snörpvad gjordes 1882 utanför Södra Strandverket, en av befästningarna i Marstrand. Fångsten blev tolv tunnor sill för vadlaget "Manligheten". Det andra kastet gjordes inne i Marstrands hamn och gav åttio tunnor sill. Med snörpvaden förändrades arbetet som fiskare. Den mest erfarne och skickligaste fiskaren blev kännare, som med hjälp av en lodlina av metall kunde känna av var sillstimmen fanns. När kännaren hade hittat sillen kastades snörpvaden runt stimmet och drogs ihop i botten och stängde in sillen, som sedan kunde ösas upp i följbåten.

Andreas Sörensson Utbult introducerade snörpvaden i det svenska västkustfisket.

Foto: okänd

Trålen – en ny uppfinning

En bit in på 1900-talet blev olika typer av trålar ett nytt viktigt arbetsredskap för den svenska fiskeflottan. Trålen är ett strutformigt redskap som släpas efter en eller flera fiskebåtar. I början av 1870-talet introducerades också snurrevaden. Den är en botten-trål, som mest användes för att fånga plattfisk, särskilt rödtunga, på lämpliga bottnar i Skagerrak. Snurrevadsfisket slog emellertid inte igenom på allvar förrän i början av 1900-talet. Med effektivare fiskeredskap blev det också nödvändigt att förbättra distributionen av fisken till konsumenterna och att förbättra fiskens kvalitet.

Göteborgs fiskhamn öppnas

1910 startades Göteborgs fiskhamn. Där kunde fiskarna landa sina fångster och fisken snabbt nå fiskhandlare och konsumenter. Satsningen blev en stor succé och omsättningen och vinsterna inom fiskenäringen ökade kraftigt. För att ytterligare öka den

levererade fiskens kvalitet lärde man sig snart att isning av fisken direkt efter fångsten var viktig. 1915 startade därför framsynta Hönöbor ett isupplag. Isen hämtades från Norge och Vänern, där stora isblock sågades upp under vintern: Blocken fraktades till ishuset där den isolerades med sågspån under den varma årstiden och kunde huggas ner i mindre stycken för att kyla ner den fångade fisken. Skutan Hawila, tidigare i föreningen Mot Bättre Vetandes ägo och såld till Finland 2009, var isfraktare under sin aktiva tid som lastbåt.

Fiskebåtarna GG 520 "Arne", som hörde hemma på Hönö åren 1912-22 och sedan såldes till Estland, GG 240 "Wailet", byggd på Petters varv på Hälsö 1948, och GG 134 "Västfart", en ståltrålare från 1960-talet hemmahörande på Hönö.

Foto: okänd

Fiskarna organiserar sig

Öckeröfiskarnas handlingskraft stärktes också då Svenska Västkustfiskarnas Centralförbund bildades 1930. I denna organisation för samarbete och myndighetskontakter organiserades tidigt fiskarna i Öckerö kommun. 1929 bildades bland annat en första lokalavdelning just på Öckerö.

Under 1950-talet stabiliserades läget för fisket. Framför allt visade sig sillfisket på Fladen sommar och höst lönsamt. Detta fiske kompletterades med trålfiske i Skagerrak och Kattegatt under vintermånaderna. Allt fler bytte ut sin gamla fiskebåt mot en ny och stor träbåt eller ståltrålare. Den tekniska utrustningen blev för varje år allt mer komplicerad.

Under 1960-talet sjönk lönsamheten inom fisket dramatiskt. Många sålde sina båtar och tog mot sin vilja ett arbete i land. Under 1970-talet ökade lönsamheten igen.

Fisket förändrar öarnas miljö

Fiskets behov förändrade öarnas miljö under garnfiskets och vadfiskets tid. Garn och vadar var gjorda av bomullsgarn och måste torkas mellan fisketillfällena för att inte ruttna. Därför uppfördes garnräcken och vadkragar runt fiskesamhällena i Öckerö socken. Garnräckena var träställningar, där makrill- och sillgarn torkades. Vadkragarna var konstruktioner byggda av barkat rundvirke, som var avsedda för att torka de stora snörpvadarna. Bomullsgarnet måste också skyddas genom att det dränktes in med tjära. I Öckerö socken fanns en anläggning för att tjära garn på Fjärholmen nära Kalvsund.

Miljön i skärgården förändrades också på andra sätt. Den gamla bebyggelsen på öarna hade koncentrerats till byarna på öarna och till byarnas utmarker. När fiskets struktur

förändrades byggde man sina stugor så nära sina båtar och hamnar som möjligt. Husen började trängas på minimala tomter nära hamnarna och egentliga fiskelägen uppstod. Vid sekelskiftet 1800 -1900 skapades centrumbildningar på de flesta öarna i socknen.

Försöken att förädla fiskfångsterna tog också fart vid samma tid. Trankokerier ersattes av silloljefabriker. Silloljan var ett slags förfinad tran, som hade flera användningsområden. Avfallet från silloljefabrikerna, sillgrumset, togs till vara och torkades och pressades till gödningsmedel för jordbruket. På Öckerö uppfördes guano- och silloljefabriken Nitria på Björnhuvudet på östra delen av ön 1893. Denna fabrik byggdes om till restaurang, teater och badinrättning 1905. Några år senare kompletterade man anläggningen med ett varmbadhus och så småningom också ett kallbadhus. Projektet blev ingen ekonomisk succé och efter några år återgick Björnhuvudet till att bli en anläggning för sillhantering.

Tomtningar - primitiva bostäder

På öarna och holmarna i öckeröskärgården finns det nästan trehundra fornlämningar av ett slag, som är rätt unikt för västkusten. Det är enkla stenkretsar, så kallade tomtningar. Formerna kan växla. Tomtningarna kan vara runda eller ovala, kvadratformade eller rektangulära. Kraftiga stenmurar upp till en meters höjd omger ett avröjt område och inom tre områden på öarna är tomtningarna särskilt vanliga: Söö och Stora och Lilla Äxholmen vid Fotö, vid Burösund på norra Hälsö och inom Ersdalens naturvårdsområde på Hönö. Det är svårt att tidsbestämma tomtningarna. Något jordlager att gräva ut finns sällan och de fåtaliga lämningar som hittats inom stenkretsarna är svårtolkade.

Tomtningarna kan vara rester av enkla bostäder.

Foto: Sofie Rittfeldt

Tomtningarna brukar ses som rester efter enkla bostäder och ofta anses de härstamma från medeltiden. Fisket och jakten var säsongsbundna och fiskarna och fångstmännen hade inga möjligheter att bygga sig permanenta bostäder ute i havsbandet. I stället tror man, att de övernattade i tomtningarna. Man gjorde sig antagligen en ställning av åror eller störor, som täcktes med segel eller ris och på detta sätt fick man ett tältliknande skydd mot regn och kyla. Placeringen av stenkretsarna på öarna och holmarna visar, att de som använde dem ägnade sig åt fiske och jakt i havet i väster. När Axel Emanuel Holmberg skrev sin "Bohusläns historia och beskrivning" 1867 beskrev han tomtningarna på Stuvö på norra Hälsö och trodde då, att de härstammade från ett fiskeläge från vikingatiden. När vägen till Burö färjeläge på Stuvö byggdes gjorde man en del utgrävningar och lyckades datera några av tomtningarna till 1400- eller 1500-talet. Utgrävningar på Söö vid Fotö har lett till slutsatsen att tomtningarna här härstammar från början eller mitten av 1400-talet.

Ett unikt museum

År 1982 riskerade kågen Fågel från Grötö att säljas och försvinna från kommunen. En kåg är en mindre, öppen och klinkbyggd båt som både kan ros och seglas. Den användes i det kustnära fisket.

Det unika fiskemuseet på Höno.

Foto: Sofie Rittfeldt

Sjöhistoriskt intresserade startade då föreningen Kusttraditioner för att ta hand om båten Fågel och ansvara för att banden med det gamla fiskarsamhällets traditioner inte bröts. Nästa steg i föreningens utveckling blev att förvärva en gammal verkstadslokal i Höno Klåva. Efter ett stort arbete på frivillig väg kunde en första etapp av Fiskemuseet invigas den 13 juni 1986 av landshövding Åke Norling. 1994 påbörjades en första tillbyggnad och senare år har inneburit ständiga om- och tillbyggnader.

Museet besöks årligen av cirka 10 000 besökare. I det för Sverige unika museet finns allt från båtmodeller och fiskeredskap till en imponerande fotoutställning kring fiskets historia under olika tidsperioder. En särskild utställning behandlar förlisningen av den svenska u-båten ”Ulven”, som minsprängdes väster om skärgården 1943, och bärgningen av en tysk u-båt från andra världskriget, U 843. Den förlista ”Ulven”, där 33 besättningsmän omkom, hittades av fiskebåten GG 195 ”Normy” från Hälsö. Samma båt – eller i varje fall stäven av den – finns nu inbyggd i en av museets väggar.

Båtbyggarna och varven

Petters varv

Vid början av 1900-talet började det växa fram båtvarv i öckeröskärgården. Först var ”Petters varv”, som startades på Hälsö 1878. Då kom Janne Pettersson till ön, närmast från Marstrand, där han tillsammans med sina bröder hade byggt upp en varvsrörelse. På Hälsö etablerade sig Janne först som smed och byggde upp en smedja. Efter hand började han också bygga båtar i Qwia, en vik på östsidan av ön tillsammans med sin son Petter. ”Petters varv” fortsatte att bygga fiskebåtar också i tredje generationen när Janne Petterssons sonsöner övertog varvsrörelsen. Varvet utmärkte sig för fiskebåtar av god kvalitet och beställningarna blev med tiden allt fler.

Bergs varv

Som granne till ”Petters” etablerades Hälsö mekaniska verkstad och varv AB med början 1912. Grundare var Johan Wiktor Berg, född 1885 i ett torp i Gesäter i Dalsland. Han började sin bana som skeppsbyggare med att utbilda sig till smed i Strömstad. Seklets början förde med sig att fiskeflottan motoriserades och Berg följde med utvecklingen och började lära sig den nya tekniken genom anställningar i Marstrand och

Lysekil. 1911 startade han en liten verkstad på Källö, men snart flyttade han över till Hälsö och hyrde in sig som smed i en del av "Petters".

Den driftige Johan Wiktor utvecklade sin rörelse i snabb takt och redan i mitten av 1910-talet byggde han upp en egen varvsrörelse med två slipar för upptagning av fiskebåtar. Under årens lopp byggdes närmare tvåhundra fiskebåtar på Bergs varv fram till 1975. På 1940-talet införlivades också ett varv på Björkö i verksamheten.

Varvsområdet på Hälsö på 1930-talet.

Foto: okänd

Båtbyggeriet krävde kvalificerad och utbildad arbetskraft. Denna fanns inte på lilla Hälsö utan många orust- och tjörnbor anställdes. Varvsproduktionen krävde många olika yrkeskategorier. Timmermännen svarade för det tyngre träarbetet. Snickare arbetade med inredningen av båtarna. Drivare tätade skroven med drev, tjärat garn av lin eller bomull. Montörerna satte båtarnas motorer på plats och installerade alla tekniska detaljer. Smederna arbetade med allt fin- och grovsmide, som krävdes på fiskebåtarna och hade sina "smedhalvor" som medhjälpare. Bergs varv anställde också svarvare, svetsare, plåtslagare och metallgjutare. Varvsproduktionen ställde krav på att ett komplicerat samspel mellan alla dessa yrkesmän skulle fungera utan problem och avbrott. En problemfri produktion gjorde det möjligt att bygga ända upp till sju fiskebåtar per år.

Kring de båda varven på Hälsös östsida var det ett sjudande liv och alla de inflyttade arbetarna satte sin prägel på ön, inte minst språkligt. Hälsö kom att kallas för "Lilla Tjörn", eftersom dialekten här så småningom påminde om språkbruket på Tjörn.

Arbetsstyrkan på varven gav också inkomstmöjligheter för dem som kunde stå till tjänst med kost och logi. ”Petters” varv råkade i akuta svårigheter under 1960-talet och rörelsen övertogs av J. W. Berg.

Man bygger ”isländare”

Under tiden direkt efter andra världskriget och ett tiotal år framåt hittade de båda varven en ny kundkrets. Man fick stora beställningar på fiskebåtar från Island, Färöarna och Sovjet. Därav namnet ”isländare”. De nya kunderna ställde krav på att all byggnation skulle ske under tak. Därför byggdes stora båtskjul. Dessa var öppna och uppvärmda och arbetsmiljön var mycket hård under stränga vintrar. Ännu hårdare hade det naturligtvis varit att som tidigare bygga båtarna utomhus. Det tekniska utvecklingsarbetet hade hög prioritet på Bergs varv. Här ritades och producerades bland annat nya modeller av propellrar. Denna produktion blev så småningom den viktigaste för varvet.

Propellerfabrik på Öckerö

En propellerfabrik byggdes på Öckerö och invigdes 1960. När den egentliga varvsverksamheten började gå allt sämre lämnade Bergs varvet på Hälsö, som såldes år 1972. Efter en kortare blomstringsperiod under nya ägare lades varvet ner i slutet av 1970-talet. En förklaring till varvsrörelsens nedgång fanns i att byggandet av träfartyg i stort sett hade upphört. Den första trålararen byggd i stål inköptes till Bohuslän 1959 och utvecklingen mot ståltrålarare fortsatte. Fiskets kris under 1960-talet gjorde det inte heller lättare att bedriva varvsverksamhet.

Andra fiskebåtsvarv

På Björkö hade ett varv och båtbyggeri startat i början av 1900-talet. Båtbyggarsläkten Svenningsson kom att etablera sig här och på Knippla och Öckerö. På Källö-Knippla startades Knippla Skeppsvarv 1932 och byggde sammanlagt över tjugo fiskefartyg för utländska och svenska beställare. Varvsägaren Sigvard Carlsson kom att bli en mycket framträdande gestalt inom den bohuslänska varvsrörelsen och en man med makt på Knippla och inom idrottsrörelsen på Öckeröarna. Karl Gustav Svenningsson grundade Öckerö Båtvarv inom Öckerö hamnområde. Han hade gjort sin lärotid hos sin far Karl Svenningsson på varvet på Björkö. Öckerö såg också tillkomsten av vad som i senare tid skulle kallas Ö-Varvet med släkten Backman som grundare. Även på Hönö (i Hönö Klåva) och på Kalvsund fanns det slipar och båtvarv. Sammanlagt etablerades inte mindre än åtta slipar eller båtvarv i Öckerö kommun under tiden mellan de två världskrigen.

Jordbruket på öarna

Ända in i mitten av 1900-talet fanns det rester av det bohuslänska odlingslandskapet på de tio bebodda öarna i Öckerö kommun. På Hönö fanns det kvar fler än femtio ladugårdar och det fanns djur i ett tjugotal av dem. Ett obetydligt jordbruk, mest inriktat på potatisodling, existerade ända in på 1960-talet. Då hade djurhållningen upphört.

Potatisodlingen på de små åkrarna fick skötas för hand. Hela familjen samlades en vårdag i maj med spadarna i händerna för att rad för rad ”lägga” sin potatis. I Bohuslän sätter man inte potatis – man lägger den. I fårorna lades potatisen ut med jämna mellanrum och mellan dem kastades tång och skrapfisk. Tången hade man tagit iland i sin eka tidigare under våren och skrapfisken fick man oftast från den egna fiskebåten. Oftast var det gamla beprövade potatissorter man använde som utsäde. Bland annat var den ”tyska röda” ett vanligt val.

Jorden utnyttjas till det yttersta

Marken på öarna utnyttjades till det yttersta. Husen byggdes aldrig på den dyrbara odlingsjorden utan direkt på det kala berget. Öarna hade tidigt under medeltiden börjat skiftas i odlingslotter. Äganderätten till marken kunde variera. Ibland var kronan ägare och ibland ägdes gårdarna av fiskarbönder, som betalade skatt till kronan. Innehavarna av kronomarken betalade givetvis avgifter till staten. Ägoformerna kunde också skifta under århundradenas gång. Ibland var marken skattejord, ibland kronojord. Kronojorden kunde köpas och den nye ägaren, som vände sig till häradstinget för att få papper på sin äganderätt, fick detta efter att förvärvet hade behandlats på tinget genom uppbud vid tre på varandra följande tillfällen. Befolkningen på öarna fick vända sig till tinget på Hisingen för att få sina markköp godkända. Under senare tid låg tingsplatsen vid Bärby inte långt från Säve.

Under tidigt 1900-tal fanns det fortfarande gott om jordbruksmark på centrala Öckerö.

Foto: okänd

Några förutsättningar att bryta ny mark på Öckeröarna fanns knappast med tanke på de mycket begränsade möjligheterna. Det är ett rimligt antagande, att jordbruksbygden på öarna hade fått sin struktur redan under 1500-talet.

Jordbrukets historia i socknen har ett intimt samband med de stora sillperioderna. När sillen gick till och man kunde skaffa sig sitt levebröd inom sillfisket minskade intresset för jordbruket. När sillen försvann från kusten hade jorden ofta försumrats och det tog sin tid att rusta upp jordbruket, nu när det blev livsnödändigt igen att kombinera

jordbruk och fiske för att överleva. Inte många kunde skaffa sig sin försörjning enbart från jordbruket. Markens bärkraft beräknades i mantal och exempelvis Hälsö omfattade ett halvt mantal. Ett mantal beräknades som den areal, som krävdes för att livnära en familj. På alla socknens öar utom Kalvsund och Knippla fanns vissa förutsättningar för odling och på de större öarna uppstod tidigt bybildningar. Så delades Hönö i fyra byar: Röd, Heden, Gårda och Hult. På Björkö fanns det sex gårdar redan under 1500-talet. Enligt historieskrivaren Johan Oedman bestod Öckerö socken av tolv hemman när han skrev sin "Bahus-Läns Beskrifning" år 1746.

Denna stuga inom Öckerö Hembygdsförenings område kan vara öarnas äldsta hus.

Foto: Sofie Rittfeldt

Så bodde man

Fiskarbönderna på öarna bodde långt fram i tiden i den typiska bohuslänska enkelstugan. Med ingången i en farstu låg kammare och storstuga sedan i en enda länga. Efterhand började man bygga ett särskilt kök. En typisk, om än något förändrad enkelstuga, kan beses i Öckerö Hembygdsförenings säregna by i Öckerö Sörgård. Enkelstugan kunde byggas ut med en så kallad snedtäcka, oftast utefter den ena långsidan av huset. Denna användes som förvaringsutrymme för ved, jordbruksredskap och fiskedon.

Under 1800-talet avlöstes enkelstugan av det bohuslänska dubbelhuset. Det hade en kvadratisk form med tre rum och kök. Mycket ofta byggdes dubbelhuset på en hög fot av huggen natursten. På så sätt fick man en extra våning, som kunde användas sommar-tid och som särskilt ofta kom till nytta när sommargästerna började hitta ut till öarna.

Socknens kvarnar

Säd odlades i viss utsträckning på de karga öarna. Säden måste malas och för detta krävdes kvarnar. Det har funnits kvarnar på öarna på sju olika platser. För att få lov att bygga en kvarn och mala säd krävdes myndigheternas tillstånd. Någon gång uppfördes en kvarn utan att ägaren frågade om lov men detta resulterade i stämningar till tinget och dryga böter.

Den förste kvarnägaren i socknen var den kände processmakaren och rättshaveristen Sven Svensson på Skarviks holme i Björkö hamn. Han började bedriva kvarnrörelse på holmen kring sekelskiftet 1800 och denna kvarn var i drift under 1800-talets tre första årtionden.

På Björkö uppfördes ytterligare en kvarn på Kvarnberget söder om Skarvik. Denna anläggning var troligen igång mellan åren 1885 och 1911. Då såldes den och flyttades till Tjörn. Bilder av kvarnen söder om Skarvik finns bevarade på vykort från tiden kring sekelskiftet 1900. Här etablerade sig den förste i den välkända kvarnägarsläkten Borg,

den avskedade soldaten Bengt Borg. Han kom inflyttad från Hålda till Björkö Bångegård 1885 och kallades mjölnare i husförhörslängden redan från detta år.

Han blev far till Alfred Borg, den senare ägaren till den kvarn på Hönö Heden, som fortfarande finns kvar och numera innehas av Hönö Hembyggsförening. Denna kvarn var igång till slutet av 1920-talet. Kvarnen på Heden är en hättetekvarn. Hättan längst upp i kvarnen kan drivas runt med hjälp av en stång så att vingarna alltid står rätt i förhållande till vindriktningen. Denna kvarn hade en gång i tiden stått i Torsby och såldes till Hönö i början av 1870-talet. Förste innehavare blev "Träskarn", August Olsson, som sålde kvarnen vidare till Alfred Borg.

Hättetekvarnen på Hönö Heden.

Foto: Sofie Rittfeldt

På Hönö hade tidigare funnits en kvarn i Hönö Bergagård. Den uppfördes av Hans Andersson, som flyttade in till Hönö och Bergagården på 1790-talet. Han kom snart att äga stora markområden på Hönö och ville kunna mala sin säd på närmare håll hellre än att frakta den till fastlandet. Därför uppförde han utan myndigheternas tillstånd Hönös första kvarn. Trots många försök från myndigheterna och stämningar till tinget lyckades han fortsätta sin verksamhet.

Kvarnar hade också funnits på västra delen av holmen Rammen öster om Rörö, på Rörö och på Grötö (på rullstensåsen söder om den gamla ångbåtsbryggan på västra delen av ön). Kvarnen på Rammen flyttades till Rörö 1826, efter det att myndigheterna inte hade beviljat kvarntillstånd för Rammen, och placerades på Kvarnberget i anslutning till en salterianläggning. Mjölnare anställdes och verksamheten kom att pågå i ett femtontal år.

Den senare historien

Municipalsamhällena

Den 3 september 1915 blev fyra öar municipalsamhällen. Det var Kalvsund, Knippla, Hälsö och Hönö. Municipalsamhällena blev på sätt och vis ett slags självstyrande delar av kommunen. Man fick rätt att ha sitt egen lilla riksdag, municipalstämman (municipalfullmäktige), och sin egen regering, municipalnämnden. För att ha hand om sina egna angelägenheter fick man också ha byggnadsnämnder, hälsovårdsnämnder och brandstyrelser. På Knippla inrättades också en parkstyrelse.

Municipalsamhällena skapades för att ta hand om angelägenheter, som man ansåg att man kunde sköta bättre än den centrala kommunen. Det blev en verklig närdemokrati, där den som var intresserad av att engagera sig i öns problem lätt kunde göra sin stämma hörd. En stor uppgift på öarna var att ansvara för tömningen av hushållssopor och latrin. På det mest primitiva stadiet kunde detta innebära att bygga ”slaskebryggor”, varifrån avfallet tömdes rakt ut i havet. På Hönö tog man ett steg ytterligare och började med sop- och latrinhämtning redan på 1920-talet. Allt samlades i en pråm, som när den var full bogserades ut till havs, där innehållet tömdes.

En annan vanligt uppgift var att ha hand om skötsel av vägar och vägbelysning. För att bekosta utgifterna hade municipalsamhällena rätt att ta ut en avgift av de skattskyldiga. Den var oftast ganska obetydlig och översteg aldrig en krona per intjänad hundralapp. När municipalsamhällena upphörde den 31 december 1959 behöll man sina tillgångar och överförde dem antingen till en nybildad förening eller en fond, som kunde användas till samhällets bästa. De största resurserna hade Hönö, som satte in dem i den så kallade Hönöfonden. På Hälsö fick den nybildade Hälsö Vänners Intresseförening disponera överskottet.

Hälsös första bevarade protokoll från municipalstämman är daterat den 27 februari 1916. Då valde man hälsovårdsnämnd och ordförande blev en av öns handlande, Axel Carlsson. Man antog också en budget för året, som slutade på 400 kronor! Under de närmast följande åren tog man till exempel beslut om inköp av en motorspruta och handsprutor till brandförsvaret. Stämman hyrde ut markområden från sin gemensamt ägda fastighet, samfälligheten, till öns två stora företag, fiskebåtsvarven ”Petters” och ”Bergs”. Något år fastställdes hundskatten till 15 kronor. Resultatet av skatteuppbörden blev ingen större framgång. Det fanns nämligen endast fyra hundar på ön. Hundskatten sänktes också så småningom till 5 kronor. En stor och ofta återkommande fråga gällde hönhållningen. Hönsägare, som inte höll pli på sina fjäderfän, fick böta 5 kronor och diskussionen i protokollen tog inte slut förrän efter åtskilliga år. I tider av svår torka tog stämman upp behovet av att borra fler brunnar på ön.

Öarnas allmänt uppskattade förtroendemän fick ofta många uppdrag. På Hälsö valdes under en period kamreren vid ångbåtsbolaget Torsten Österberg till både ordförande i municipalstämman och municipalnämnden. En annan med många uppgifter var den välkände folkskolläraren Linus Bergagård. Dessa exempel från Hälsö är ganska allmänt giltiga för alla municipalsamhällena. Inom ramen för dessa verkliga lokalsamhällen arbetade man oftast i god anda för öarnas bästa.

Municipalsamhällena upphörde den 31 december 1959. Förändringen blev stor när kommunalfullmäktige och kommunalnämnden på Öckerö tog över ansvaret från och med år 1960. Då skulle alla beslut vägas på guldväg och hänsyn skulle tas till en hel kommuns samlade önskningar och behov.

Posten och telefonen

Posten kommer till öarna

I sydväst från Björkö ligger Kalvsund. Egentligen borde den ha ett helt annat namn, Kalven. I Bohuslän är en "kalv" en beteckning för den mindre av två öar, som ligger helt nära varandra. I Öckerö skärgård finns därför inte bara Kalven vid Björkö utan också Hyppelns kalv. Kalvsund med sitt utmärkta läge vid segelleden mellan Göteborg och norra Bohuslän har under långa tider haft stor betydelse för befolkningen på Öckerööarna. Här fanns tull, lots, krog och gästgiveri och den lilla ön var periodvis centrum för exporten under sillperioderna. Kalvsund blev också socknens tidigaste badort.

Båken på Kalvsund.

Foto: Sofie Rittfeldt

Det var här öarnas första poststation inrättades 1875 och här installerades socknens första telefon nyårsaftonen 1895. Att socknens första poststation öppnades på östsidan av Kalvsund har sin naturliga förklaring. Ångbåtlinjen från Göteborg mot Marstrand och norra Bohuslän passerade ön enligt en fastställd turlista och det fanns en viss garanti för att brev och försändelser till öarna i Öckerö skärgård kunde komma fram till adressaterna inom rimlig tid. Enligt turlistan avlämnades post på Kalvsund måndagar, onsdagar och lördagar (år 1907). Tidigare hade posten kommit landvägen till Hästevik på Hisingen och hämtats ut till den nya poststationen. Till Hästevik kom breven på landsvägen från Björlanda. Poststationen sköttes av lotsarna eller tullarna på Kalvsund. Antalet invånare på öarna var litet och försändelserna få. Därför var poststationen en

olönsam affär för postverket. Men när ångbåtarna hos Göteborgs Nya Ångslupsaktiebolag kunde utnyttjas för distributionen till skärgården förbilligades posthanteringen och stationen på Kalvsund fick leva vidare.

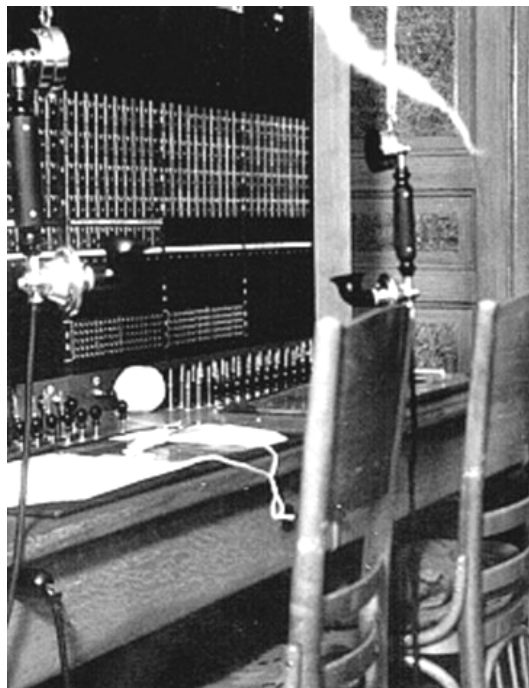
För folket på de andra öarna i socknen var det i längden ohållbart att inte ha en poststation på sin egen ö. Under 1890-talet kom därför täta förslag som gick ut på att åtminstone Öckerö och Björkö skulle få egna stationer. Öckerö fick också en egen station 1905. Föreståndare för denna blev den i socknens historia välkände folkskolläraren E. V. Dahlgren, en mycket anlitad förtroendeman. Dahlgren var bland annat klockare och ansvarig för vaccinationen mot smittkoppor i socknen mot en ersättning av 50 öre för varje lyckad vaccination. Hans lön som föreståndare för den nya poststationen blev 240 kronor. Då skulle han också hämta brev och försändelser vid ångbåtsbryggan.

Rörö fick sin station år 1903. Den kallades Apelvik. Hönö fick sin station 1913, Björkö (som kom att kallas Bohus - Björkö för att undvika förväxling med andra poststationer i landet) samma år, Hälsö 1918, Knippla 1920 och slutligen Hyppeln 1937 och Grötö 1962. Postens sentida rationaliseringar har på många sätt brutit ner den service, som byggdes upp med stora ansträngningar under lång tid.

Telefonens intåg

Telefonen kom till socknen 1895. Kalvsund låg också, precis som när det gällde posten, före övriga öar och den första telefonen på öarna installerades här detta år. Denna omvälvande händelse i öarnas kommunikationshistoria hade föregåtts av en sjuuttonårig period av underhandlingar och framställningar. Att Kalvsund skulle komma först var inte alls någon självklarhet. Även Rörö och Hönö fanns på förslag. Men det blev till Kalvsund som den första ledningen drogs ut under 1894. För att ringa ett telefonsamtal måste alltså skärgårdsbefolkningen segla eller ro till Kalvsund.

Reaktionen lät inte vänta på sig på de övriga öarna. Man bildade telefonföreningar på Björkö, Hönö och Hälsö och arbetade för att öppna telefonlinjer hit. Björkö lyckades först (1896) och Hälsö kom som tvåa (1901) då en anknötning öppnades i öns sillsalteri. Hönö fick sin "samtalsstation" 1902. Fortfarande i början av 1900-talet fanns det bara en egentlig telefonstation, Kalvsund. Inte förrän 1913 fanns det möjligheter att telefonera från alla socknens öar. Bilden här intill visar hur en gammaldags manuell telefonstation såg ut. Den är hämtad från Öckerö och här satt telefonisterna ända fram

Telefonstationen på Öckerö innan teletrafiken automatiserades.

Foto: Britta Österberg

till den 29 november 1952 och kopplade fram abonnenterna till rätt nummer. Dagen därpå installerades äntligen en automatväxel för hela kommunen.

Från folkskola till gymnasium

Lagen om allmän folkskola

Den 18 juni 1842 beslutade Sveriges riksdag att allmän folkskola skulle införas. Inom fem år skulle alla Sveriges socknar ordna skollokaler och anställa lärare. Tidigare hade kyrkan svarat för barnens grundläggande undervisning i läsning och skrivning, oftast genom klockaren. Ibland kunde föräldrarna göra insamlingar och anställa egna lärare. Särskilt för lotsbarnen på Rörö var det vanligt med särskilt anställda lärare. Den första mer organiserade skolundervisningen i Öckerö socken hade börjat 1793.

Folkskolan införs i Öckerö socken

I Öckerö socken var "föret trögt i portgången" när det gällde att leva upp till de nya bestämmelserna. Man lämnade till och med in en skrivelse till Kungl. Maj:t och bad att få befrias från tvånget att följa lagen om allmän folkskola eftersom man inte ansåg sig ha råd och knappast heller ansåg att skolgång för alla var något nödvändigt.

Inte förrän år 1848 bestämde man sig för att följa lagens bokstav, men först efter en kraftig uppmaning från kungen, Oscar I. Då inrättades två skoldistrikt i socknen med ambulerande lärare.

Det norra distriktet bestod av Rörö, Hyppeln, Knippla, Hälsö, Björkö och Kalvsund. Den förste läraren i detta distrikt hette Peter Wahlgren. Han kom från Borgholm på Öland. Södra skoldistriktet omfattade Öckerö, Hönö, Fotö och Grötö. De två lärarna skulle bo på Björkö och Hönö i ett rum och kök vardera. De avlönades kontant och med spannmål och ved till bränsle. Deras sammanlagda arbetstid under ett läsår var 48 veckor. På de mindre öarna kunde lästiden för barnen vara endast 6 veckor per år. På Hönö, den största ön med flest barn, läste man under 21 veckor. I starten för den nya folkskolan var det mycket svårt att få någon att söka de två lärartjänsterna, trots många annonser i tidningarna. Det var kanske inte så märkligt med tanke på att de två skoldistrikten måste ha varit mycket svårskötta. Täta flyttningar mellan öarna, bristfälliga lokaler och låg lön attraherade knappast lämpliga lärare när det fanns gott om lediga tjänster att söka på annat håll.

Inte förrän 1851 kom folkskolan i Öckerö socken igång på allvar och den första examen i skolans historia hölls i Öckerö gamla kyrka 5 och 6 juli 1852.

Skolor byggs

Ytterligare ett stort steg togs när det första skolhuset i socknen invigdes. Då hade tiden runnit fram ända till 1857 och platsen var Hönö Gårda. Det nya skolhuset hade tidigare stått på Grötö och monterats ner och flyttats till Hönö. Schemat i skolan på den tiden omfattade inte många ämnen. Det handlade om kristendom, läsning, räkning och

skrivning. Så småningom kunde schemat kompletteras med gymnastik, kyrkosång, svensk historia, geografi och flickslöjd.

Socknens första skolhus i Höno Gårda invigdes 1857.

Foto: okänd

Folkskolan indelades från och med 1858 i två olika delar, folkskolan och småskolan. I småskolan gick man i årskurserna 1 och 2. I småskolan undervisade småskollärarinnor och i folkskolan folkskollärare. Av småskollärarinnorna krävdes att de var ogifta. Om de gifte sig avskedades de.

1863 hade Öckerö och Kalvsund fått egna skolhus och 1870 byggde socknen vidare på Hälsö och Knippla. 1892 byggdes det på nytt på Hälsö och huset är fortfarande bevarat om än i mycket förändrat skick. Ytterligare en skola byggdes på ön 1912. Hyppeln fick sitt första skolhus 1863 och skola på Fotö byggdes troligen 1880.

Skolorna på de mindre öarna

På de mindre öarna tillämpade man den så kallade B-formen. Detta kunde betyda, att två eller tre klasser läste i samma klassrum för samma lärare eller i extremfallet att skolan tog in elever vartannat år. B-formerna användes långt in på andra hälften av 1900-talet på de öar, där elevunderlaget var litet.

Grundskolan införs och ett gymnasium startar

Den största förändringen i skolans historia i Öckerö kommun kom när grundskolan startade i slutet av 1960-talet. Den enhetsskola, som föregick grundskolan i andra kommuner, infördes aldrig i Öckerö kommun. Under grundskolans första år tog man

över elever, som tidigare hade gått i folkskolan. Valfriheten var mycket stor i grundskolans inledningsskede innan nya pedagogiska vindar blåste och begränsade elevernas horisont. Som en reaktion mot detta tillämpades mycket fria skolformer vid grundskolans högstadium under några år. Högstadieskolan, Brattebergsskolan, kom under en tid att stå i centrum för den pedagogiska debatten i Sverige och studiebesöken på skolan från andra skolkommuner blev många. Avknoppningar av detta pedagogiska försök blev diverse projekt, fiskodling, försök med vindkraft, växthusodling och arbete med upprustning av ett skolskepp.

År 1999 fick Öckerö kommun slutligen ett komplett skolsystem från förskola till gymnasium när "Den seglande gymnasieskolan" startade efter åtskilliga års diskussioner och praktiska förberedelser.

Skolskeppet "Gunilla" för fulla segel.

Foto: Sture Olofsson

Skolfartygen

Skolan i Öckerö kommun har många gånger legat långt framme när det har gällt att finna nya former för undervisningen och hitta vägar för att entusiasmera eleverna. På sjuttioalet blev högstadieskolan känd både inom och utom Sverige för de radikala och fria arbetsformer utan fast schema, som tillämpades under en kortare period. Under en lång tid kom erfarenheterna från denna fria period att speglas i undervisningen. Kommunen blev också den första i landet att ta upp praktiska fiskefrågor på schemat. Föregångare blev man också med sitt engagemang inom skolseglingsverksamheten. Till slut disponerade skolan under en tid inte mindre än tre skolskepp av mycket olika slag.

Först anskaffades galeasen Hawila. Hon var byggd 1935 i Norge och hade gått i fraktfart mestadels med is fram till år 1973. Den inom skolan bildade Föreningen Mot Bättre Vetande stod som köpare. Med köpet inleddes en genomgripande reovering av Hawila till stora kostnader. Den färdiga galeasen kom under många år att användas till skolseglingar efter kusten, både för elever från Öckerö kommun och för andra.

Astrid Finne blev det andra förvärvet. Hon byggdes också i Norge och seglade länge som räddningsskuta. Efter inköpet till Öckerö utrustades hon av Föreningen Mot Bättre Vetande till skolsegelfartyg lämpligt för mindre elevgrupper.

Efter många och långa diskussioner startades en gymnasieskola i Öckerö kommun 1999. Förutsättningen för den nya skolan, som planerade sin pedagogik kring långresor i Europa, Afrika och Mellan - och Nordamerika, var att hitta ett lämpligt, större skol-

segelfartyg med plats för en årgång elever. 1997 inköptes slutligen Gunilla. Hon hade byggts som ett torrlastfartyg och gått på Kattegatt, Skagerrak och Vänern. Gunilla byggdes om till ett seglande skepp, en bark, under åren 1997-1999. När den nya gymnasieskolan startade var hon klar att tas i bruk som ett skolsegelfartyg av högsta klass.

Vattenförsörjning och avloppsrening

Öarnas vattenproblem löses

Vattenbristen på öarna var ofta svår, särskilt under torra somrar. Grävda brunnar fanns men de räckte inte till för ett ökat vattenbehov. Ofta var de samfällda och nyttjades av alltför många. Många hushåll hade också djupborrade och sprängda brunnar. Vattenkvaliteten var inte alltid den bästa. Hade man otur smakade vattnet salt och kunde inte användas i hushållet.

Efter en extrem torka 1947 insåg kommunens planerare, att något radikalt måste göras för att lösa färskvattenproblemet. Närmast till hands låg att söka samarbete med Göteborgs kommun, där vattentillgången var god genom att man hade Göta älv som vattentäkt.

I avvaktan på en samlad lösning för alla öarna måste man ta till provisorier. Ett sådant var att beställa vattenbåtar från Göteborg, mindre tankbåtar, som tog sig ut till öarna lastade med vatten. Väl framme angjorde man närmaste lämpliga brygga och drog långa slangar från båten till beställarens brunn, där vattnet tömdes. Var torkan svår hjälpte det inte att man klätt in brunnen med cementringar. Det dyra vattnet kunde försvinna rakt ut i den törstande marken. Alla sätt att spara färskvatten användes. Regnvatten samlades in i tunnor och baljor och när man skurade sina tras mattor gjordes det ofta i saltvatten. På Knippla hade många också gjutit in en vattentank i källaren som var ansluten till takrännorna.

I mitten av 1950-talet var kommunen klar med hur färskvattenproblemet skulle lösas. Man bildade gemensamt med den dåvarande Torslanda kommun ett vattenledningsförbund. Målsättningen med förbundet var att vattenfrågan skulle lösas med ledningar från Göteborgs vattenverk ut till Hjuvik. Därifrån skulle man dra dykarledningar på havsbotten ut till Öckerö kommun. På öarna skulle byggas pumpstationer och högreservoarer. Samma rörgravar som användes för vattenledningarna skulle också användas för rör för det avlopp, som skulle pumpas till kommunala reningsverk. Projektet, som samtidigt skulle lösa öarnas vattenförsörjning och avloppsproblem, blev Öckerö kommuns största genom alla tider. Utan mycket generösa statsbidrag hade en kommun av Öckerös storlek aldrig klarat att ekonomiskt genomföra utbyggnaden.

Det var en stor dag för Öckerö kommun när göteborgsvattnet äntligen kopplades på och kommunalnämndens ordförande Birger Utbult kunde tömma det första glaset. Han var inte imponerad av hur vattnet smakade, men kvaliteten blev snabbt bättre när genomströmningen i ledningarna hade tagit bort den unkna smaken.

En tidsenlig avlopps- och avfallshantering

Den gamla tidens avloppshantering är ett kapitel för sig. Hushållssoporna kastades direkt i havet från ”slaskebryggor” och trutar och måsar fick sig ett skrovmål. Latrinet från torrdassen kunde också tömmas i vattnet – eller också grävdes det ner i potatisåkern som gödning.

1959 beslutade kommunalfullmäktige om en samlad lösning för att undanröja alla sanitära problem med hushållens avfall och latrin. Man byggde en förbränningsugn för hushållssoporna på västra Öckerö vid Kärrsvik. Ugnen var ganska ineffektiv och fick snart bytas ut. På grund av stora problem med föroreningar för fastigheterna i närheten av Kärrsvik började man från och med 1974 att transportera alla hushållssopor till Sävenäs förbränningsanläggning i Göteborg.

Hantering av latrinet vållade också problem. Tanken var att latrinet skulle komposteras och användas till gödsel. Det slog alldeles fel. Den stora bingen för latrin vid Kärrsvik fylldes mycket fortare än beräknat och komposteringsprocessen kom aldrig igång. I stället måste man tömma bingen med bandtraktor och flytta latrinet till grävda gropar inom området. Arbetet var ingen sinekur för en människa med normalt luktsinne! Sådana primitiva metoder upphörde när allt fler fastigheter anslöts till ett utbyggt avloppsledningsnät. Dessa slutade vid mindre reningsverk på de enskilda öarna och senare anknöts till ett gemensamt reningsverk vid Pinan på Hönö. Vägen dit var inte utan problem och åsikterna om hur avloppsfrågan och inte minst hur restprodukten efter reningen, avloppsslammet, skulle hanteras kom att väcka många heta debatter inom kommunen.

Eriksgatan 1955

Flaggorna gick i topp i hela kommunen när Öckerööarna äntligen fick uppleva ett nytt kungabesök efter nästan 200 år. Skärgårdsverket på Ängholmen vid norra Björkö gästades 1787 av Gustaf III. Nu, den 15 maj 1955, var det kung Gustav VI Adolf som hittade ut till norra skärgårdens öar.

Från Hjuviks brygga kom kungen med en motortorpedbåt och anlände till Hönö Klåva hamn, där kajerna var fyllda med förväntansfulla öbor. Öckerö kommun hade förberett kungens besök under en längre tid genom sin ”kungakommitté” och följdriktigt var det kommitténs ordförande Ture Niklasson, som fick hälsa kungen välkommen till Bohusläns södra skärgård. Välkomstanförandet inramades av Kungssången, ett leve för Sverige och ”Du gamla, du fria”.

Thure Nicklassons dotter Kerstin överlämnar blommor till kungen. I bakgrunden Arvid Hellström, den förste kyrkoherden i Öckerö församling.

Foto: okänd

På ett inte ovanligt sätt bröt den alltid intresserade kungen det inrutade programmet och tog sig tid att besöka fiskeflottans just då modernaste båt, "Ransy" från Fotö, och fick en lättsam pratstund med båtens skeppare Melker Åberg. Därefter fortsatte Erikskatan till Hönö kyrka i öppen bil på de smala vägarna. Från denna relativt nybyggda kyrka tog sig kortegen till socknens äldsta tempel, den medeltida Mariakyrkan i Sörgård på Öckerö, där kyrkoherde Arvid Hellström guidade. Kommunhuset på Öckerö besöktes också och där överlämnade kommunalnämndens ordförande Birger Utbult avskedsgåvor till kungen i form av böcker och en fiskebåtsmodell. Ett kort och intensivt kungabesök var därmed över och kosan ställdes mot Öckerö hamn och den väntande motortorpedbåten. Under musik från en blåsorkester backade båten ut och de många åskådarna på kajerna kunde vända hem igen efter att äntligen ha fått se sin kung, den senaste av de många som besökt de tio öarna.

Kungastenen vid Hönö Hembygdsgård.

Foto: Sofie Rittfeldt

Avslutning

Öckerööarnas historia kommer aldrig att kunna skrivas färdig. Den är alltför omfattande för det. Men det som finns nedtecknat är tillräckligt för att ge en bild av en bygd, som ofta befunnit sig mitt i händelsernas centrum, och en bygd, som ibland varit ledande i utvecklingen av modernäringen, fisket.

När den store kännaren av de tio öarnas historia, Nathan Odenvik, skrev sin bok "Öckerö socken", som gavs ut av Öckerö kommun 1957, avslutade han boken med några rader, som i förkortad och fri form också får avsluta denna skrift:

"Vår vandring genom seklerna i sällskap med de urkunder, som berättat för oss om Öckerö sockens historia, är nu avslutad. Min förhoppning är, att resällskapet, hembygdens läsare, har fått något av värde med sig ur de tio öarnas rika historia. Det är lärorikt att i någon mån tränga in i flydda släktens liv och föreställningsvärld. Vi bör med tacksamhet erinra oss föregångarnas insatser på olika områden. En jämförelse mellan förr och nu ger oss mången nyttig tankeställare."

Litteraturförteckning

- Alin, Johan (1953). *Stenåldersforskningen i Bohuslän*. Göteborg.
- Arcadius, Carl Olof (1883). *Om Bohusläns införlifvande med Sverige: Bidrag till Bohusläns historia under senare delen af sjuttonde århundradet*. Diss. Lunds Univ.
- Berg, Wilhelm (1906). *Bohusläns forntid*. Göteborg: Wettergren & Kerber.
- Berg, Wilhelm (1912-1920). *Bohusläns historia*. Göteborg: Elander.
- Bergstrand, Carl-Martin (1937). *Kulturbilder från 1700-talets Bohuslän*. Göteborg.
- Bjelkental, Göran & Torin, Göran (1991). *Älvaskären: en bok om Göteborgs skärgård*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Fransson, Daniel (1989). *Det hände bland Öckeröarna: Farfarn berättade*. Uddevalla: Bohusläns museum.
- Fjellsson, Sigvard (2005). *Det maritima arvet: Bohuslän*. Uddevalla: Föreningen Allmogeåtar.
- Fjellsson, Sigvard & Hansson, Göran (2006). *Rörö: Bland lotsar och vadfiskare*. Uddevalla: Föreningen Allmogeåtar.
- Gustafsson, Gösta (2004). *Historien genom Öckerö gamla och nya kyrka*. Öckerö: Öckerö församling.
- Hansson, Wilhelm (1981). *Skärgårdstrafiken i Bohuslän under 100 år*. 3. uppl. Göteborg: Zinderman.
- Hasslöf, Olof (1985). *Svenska västkustfiskarna: Studier i en yrkesgrupps näringsliv och sociala kultur*. Uddevalla: Bohusläns museum.
- Hellström, Arvid (1986). *Guds ord till öarnas folk*. Uppsala: Jala bok & musik.
- Hembygdsprojektet Öckeröarnas historia: Materialet är insamlat av deltagare i studiecirklar*. (1983-). Öckerö: Kulturnämnden i samarbete med Studieförbundet Vuxenskolan.
- Holmberg, Axel Emanuel (1867). *Bohusläns historia och beskrivning*. Del 1-3.
- Johansson, Arne (red.) (1991). *Hönö missionsförsamlings minnesskrift: Utgiven med anledning av församlingens 100-årshögtid : 1891-1991*. Hönö: Församlingen.
- Karlsson, Henrik (1995). *Havet var vårt liv: Havsbruk och sjöfartssläkter på Öckeröarna och Västra Hisingen från äldsta tid till 1700-talet*. Varberg: H. Karlsson.
- Jens Nilssøn (1981). *Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger og reiseoptegnelser 1574-1597*. Ed: C. Zakariasson.
- Kyrkoarkivalier från Öckerö kyrkoarkiv.
- Norman, Peter (1995). *Sjöfart och fiske: De kustbundna näringarnas lämningar*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Odenvik, Nathan (1957). *Öckerö socken: Ur dess historia från forntid till tiden efter första världskriget*. Öckerö: Öckerö kommun.
- Olán, Eskil (1918). *Bohusläns krönika: Ett årtusendes kulturhistoria*. Uddevalla: J. F. Hallmans bokhandel.
- Pettersson, Johan (1999). *Skärgårdsverken i Bohuslän: Trankokerier och salterier under 1700-talets sillfiskeperiod*. Stockevik: J. Pettersson.
- Sjödell, Eisten (1998). *Öckerö kommun - Åren 1950-1994: Personer, verksamhet, utveckling*.
- Svedberg, Viktor (2006). De arkeologiska spåren av fisket i Öckerö skärgård. Ingår i: *Fynd / tidskrift för Göteborgs stadsmuseum och Fornminnesföreningen i Göteborg*. 2005, s. 23-36.
- Tradition och förnyelse: Kulturminnesvårdsprogram för Öckerö kommun* (1992). Öckerö: Arbetsgruppen för kulturminnesvårdsprogram.
- Utult, Karin (1990). *Havets silver: En etnologisk studie kring sillfiskeperioden 1747-1809*.
- Ödman, Johan (1746). *Chorographia Bahusiensis Thet är Bahus-Läns Beskrifning*. Ed: C. Zachariasson.

Bilaga

Notiser från de senaste femtio åren

1958

- Den tyska u-båten U 843, som sjönk under andra världskriget, tas upp och transporteras till fjorden öster om Öckerö. U-båten töms på sin dyrbara last och de förlista sjömännen förs till den sista vilan.

Den tyska u-båten U 843 tömdes på sin last utanför Öckerö.

Foto: okänd

1959

- Riksdagsman Birger Utbult skruvar på vattenkranen och tömmer det första glaset vatten från Göteborgs vattenverk vid en provisorisk vattenpost på Hönö den 30 april. Öarnas vattenförsörjning har äntligen fått sin lösning.
- En vägbank byggs mellan Öckerö och Hälsö. Bron, som väger 140 ton, gjuts färdig på hamnplanen på Öckerö och lyfts på plats med en pontonkran. Förbindelsen mellan Öckerö och Hälsö är färdig den 20 september och kostar 1,5 miljoner.

1960

- Ny bro planeras över Röds sund mellan Öckerö och Hönö. Diskussionen om broar mellan öarna och fastlandet börjar ta fart.

1962

- Öckerö får färjtrafik i julklapp. Bilfärja mellan Öckerö och Lilla Varholmen startar i december från ett färjeläge på Öckerö Bratten för färjor med en kapacitet av 16 bilar. Första färjan från Lilla Varholmen möts av folkuppbåd på Öckerö.
- Det första hyreshuset i kommunen planeras.

1963

- Broprojektet mellan fastlandet och öarna diskuteras. Planerad kostnad 20 miljoner.
- Öckerö Hembygdsförening bildas och får en 200-årig släktgård i gåva.
- Gösta Gustafsson blir kyrkoherde på Öckerö och återvänder till öarna efter exil på fastlandet.
- Den legendariske provinsialläkaren Harald Ljunggren går i pension efter mer än 30 år i tjänsten. En minnesgåva överlämnas efter en allmän insamling.
- Vägverket börjar planera för större bilfärjor med 48 bilar på Öckeröleden.

1965

- En högstadieskola på Öckerö påbörjas. Beräknad kostnad är 7-8 miljoner. Kommunens folkmängd är nu 7 482.

1966

- 92 radhus byggs på Hönö.
- Utlänningar föreslås få gå i land på flera öar i kommunen (Kalvsund, Fotö).
- AB Åsiverken i Åmål levererar en ny färja med plats för 48 bilar till Öckeröleden.
- Broar mellan fastlandet och Öckeröbroarna finns med i vägverkets planering. Kostnaden beräknas fortfarande till 20 miljoner.
- Riksdagsmannen och folkpartisten Olle Johansson på Öckerö avgår från och med årsskiftet efter att ha bevistat 12 riksdagar. Efterträdare blir Georg Åberg.
- Öckerö kommunalfullmäktige beslutar att kommunalnämnden skall protestera mot ett projekt med en planerad kloaktunnel från Göteborg ut i havet två distansminuter väster om Hönö Huvud.
- Björkö får färjeläge för bilfärja efter lång väntan.
- Öckerö kommun ökar med 272 invånare. Invånarantalet är nu 7 751.

1967

- Svår kris för västkustfisket. 1966 bokförs som ett av fiskets allra mörkaste år. Fiskets lönsamhet minskar med nästan hälften.
- Göteborg fortsätter planera för en två mil lång avloppstunnel under havsbotten och ut i havet väster om Hönö. Stora protester från Öckerö kommun och nystartade nätverk. Namnlistor presenteras med 70 000 namn i protest mot Göteborgs planer, som döms ut av experter.
- Vid höstterminens början tas den så gott som färdiga högstadieskolan på Öckerö i bruk.
- Sjöräddningsstationen på Rörö fyller femtio år.
- Öckerö kommun vill ha bilfärjetrafik även till de norra öarna. Kommunalfullmäktige fattar ett principbeslut om en kommunal färjled från Hälsö till Knippla, Hyppeln och Rörö.
- Linfärjeled mellan Hönö och Fotö öppnas.

1968

- Den nya högstadieskolan, Brattebergsskolan, på Öckerö invigs. Den slutliga kostnaden blir 9 miljoner.
- Fiskare tvingas söka socialhjälp. Svåraste krisen inom fisket sedan 1930-talet.
- Den 8000:e invånaren välkomnas av Öckeröborna.
- Stark kritik från brandmyndigheterna mot förhållandena på Öckerö ålderdomshem. Nybygge börjar planeras.
- Bohusläns varvsindustri dras in i fiskekrisen.
- Naturvårdsverket uppvaktas igen om Göteborgs planerade avloppsprojekt, Hönötunneln.
- Ny linfärja krävs för färjleden Hönö – Fotö.
- ÅSI-verken i Åmål levererar en ny bilfärja till Statens Vägverk för leden Öckerö – Lilla Varholmen. Den tar 48 bilar och 250 passagerare.
- Skrivelse från 107 fiskarhustrur till statsminister Tage Erlander om Hönötunneln.
- Stor oljehamn planeras i Hästevik på Hisingen. Hamnen skulle kraftigt påverka livsmiljön i Öckerö kommun.
- Planer på att sätta in snabbgående färjor mellan Stenpiren och skärgården.
- Hönö Hembygdsförening med den oräddade miljökämpen Harald Saxvik i spetsen fortsätter kampen mot Göteborgs planerade avloppstunnel.
- Fiskets tillbakagång drabbar hela kommunen. Öckerö klarar inte sin ekonomi utan hjälp från staten.
- Namninsamling via Göteborgs-Posten mot tunnelplanerna.

1969

- Sista realexamen i Öckerö kommun. Landets sista realskola upphör. Skolan hade startat år 1952 som en privat realskola och blev kommunal år 1959.
- Planerna på ett nytt äldreboende med 48 platser på Öckerö börjar ta form.
- Nytt förslag om broar till fastlandet: Hönö-Grötö, Grötö-Kalvsund och Kalvsund-Björkö.

- Beslut om nytt apotek på Öckerö.
- Skolmåltider införs för alla elever på Brattebergsskolan.
- Ny kris inom fisket. Nya regler för arbetslöshetsunderstöd krävs.
- Många fiskebåtar säljs till Danmark och Finland.
- Öckerö först i landet med utbildning för blivande fiskare i grundskolan.

1970

- Brosystem mellan skärgården och fastlandet planeras vara klart 1974. En bro mellan Hönö och Grötö beräknas vara invigningsklar 1976.
- En skärgårdsepok är slut. Trafik AB Öckerö Skärgård lägger ner passagerartrafiken mellan Göteborg och norra skärgården.
- Götaverken planerar att bygga ett stort reparationsvarv på östra sidan av Björkö.
- Färjleden från Hälsö till Knippla, Hyppeln och Rörö invigs.
- Öckerö nya apotek slår upp portarna den 10 juli.
- Kommunen börjar planera för ett stort projekt för rening av avloppen från öarna.

1971

- Göteborg beslutar skrinlägga alla planer på en avloppstunnel ut i havet väster om Hönö.
- Antalet yrkesfiskare minskar men fångsterna ökar. Fler än tvåhundra yrkesfiskare slutar eller byter arbete.
- Ny linfärja mellan Hönö och Fotö.
- Vattenförsörjningen till nordöarna tryggas med ny dykarledning.
- Engelsk-tysk minnesstund vid krigsgraven på Öckerö kyrkogård.

1972

- Vatten- och avloppsledningar är klara för hela Öckerö kommun.
- Förra landshövdingen Per Nyström inviger Öckerö hembygdsgård.

1973

- Ogynnsamt läge för fisket påverkar kommunens ekonomi.
- Storaffär i skärgården. Hälsö varv byter ägare. Rolf Ljungsvik och Jörgen Carlsson köper varvet av J. W. Berg AB.
- Prästängens idrottsplats på Öckerö invigs den 28 juli.
- Nytt äldreboende på Öckerö får namnet Solhöjden.

1974

- Ny propellerfabrik på Öckerö invigs av landshövding Erik Huss. Första fabriken öppnades 1960.
- Ny utredning om bro mellan Hönö och Grötö.
- En varvsepok är slut. Sista träbåten byggs på Hälsö varv.

- Klarsignal för byggande av oljeborrplattformar på Björkö. ABV får dispens från nybyggnadsförbud för att bygga torrdocka på östra Björkö.

1975

- Slutligt nej till alla planer på avloppstunnel från Göteborg.
- Förslag om att bygga ett nytt kommersiellt centrum på Hönö Heden möter starkt motstånd.
- Hälsö varv i konkurs. 150 anställda berörs.
- Sjöfartsverket säger nej till linfärja till Kalvsund.
- Öckerö får sitt första barndaghem, som placeras på Hönö Heden. 45 barn får plats.
- Nytt färjeläge för trafiken till nordöarna på norra Hälsö planeras. Stora meningsskiljaktigheter innan beslutet fattas. Miljöopinionen är mycket negativ.
- Långvårdsavdelning planeras i anslutning till äldreboendet Solhöjden.

1976

- Öckerö kommun uppvaktar om ny färjled mellan Hönö och Lilla Varholmen.
- Solhöjden byggs ut med 32 långvårdsplatser.

1977

- Beslut om att bygga ishall på Öckerö.
- Öckerö kommun får vägnamn. Kommunfullmäktige beslutar sätta upp 570 vägs skyltar.
- Elever på Öckerö strejkar mot fria arbetsformer på högstadiet.
- Kommunen får två nya storfärjor till färjleden mellan Öckerö och fastlandet.

1978

- AMS bygger väg genom Hälsö till nytt färjeläge för nordötrafiken.
- Ishallen på Öckerö öppnas.

1979

- Första Öckerömässan arrangeras i ishallen.

1980

- Ett hundraårsregn drabbar öarna den 3 augusti med tvåhundra millimeter regn på några få timmar. Drabbade fastighetsägare kompenseras med bidrag från staten.

1981

- Nytt färjeläge på Pinan på Hönö för färjelinjen mellan skärgården och Lilla Varholmen invigs av vägdirektör Bengt Wolffram den 24 januari.

1983

- Fler stora bilfärjor till Öckerö.
- Ombyggnad av Knippla färjeläge.
- Förslag om bro mellan Hönö och Fotö.
- Förbud mot förbränning på avfallsstationen i Kärrsvik på Öckerö.

1984

- Kommunen köper Öckerö församlingshem av svenska kyrkan.
- Färjeläget på Grötö byggs om.
- Samordnad regional färdtjänst införs.
- Avloppsreningsverket på Pinan på Hönö slutredovisas.
- Gymnasiestudier i Kustfiske och vattenbruk startas och blir kommunens första gymnasieskola.
- Ett kulturminnesvårdsprogram för att bevara värdefulla miljöer i kommunen börjar tas fram.

1985

- Servicelägenheter för äldre och en ny förskola planeras på Hälsö.

1986

- Civilförsvaret får ledningscentral inom Öckerö hamnområde.
- Industriområde i Hönö Klåva planeras.
- Knippla Varv går i konkurs och den kommunala stiftelsen Näringsliv och Turism köper varvsområdet.

1987

- Kommunfullmäktige får ta ställning till förslag om att starta flyktingmottagning i kommunen.
- Frågan om simhall väcks genom två förslag i kommunfullmäktige.
- Tanken på en vägbank mellan Hyppeln och Rörö blir aktuell.
- Ett stort bostadsprojekt på Minkeberg på Hönö börjar växa fram.

1988

- Kommunens tekniska avdelning får nytt centralförråd och personalbyggnad på Öckerö.
- En stor satsning på äldreomsorg, Hedens By, börjar ta form.
- Frågan om ekonomiska bidrag till en ny opera i Göteborg splittrar opinionen.
- Daghem i Betelförsamlingens regi startar på Hönö.
- Nytt färjeläge på Rörö projekteras.

1989

- Servicelägenheter på Knippla och Fotö planeras.
- Inrättande av naturvårdsområden i kommunen förbereds.
- Kommunens nya huvudbibliotek på Öckerö invigs den 9 september av kulturminister Bengt Göransson.

1990

- Stort projekt för äldreboende på Björkö diskuteras.

1991

- Ersdalen på Hönö förklaras som naturvårdsområde.
- Beslut fattas om att bygga en gruppboende för förståndshandikappade i Kärrsvik på Öckerö.
- Ett handlingsprogram för turismens utveckling antas i kommunen.
- Genom Ädelreformen överförs ansvaret i sociala frågor från staten till kommunen.

1992

- 35 miljoner anslås till bro mellan Hönö och Fotö.
- Björnhuvudet på Öckerö byggs ut med ny kajläggning.
- Kommunen antar ett handikapprogram.
- Ett kulturminnesvårdsprogram antas i kommunfullmäktige.
- Nytt förslag om vägbank mellan Hyppeln och Rörö.

1993

- Förslag om att planera för en satsning på vindkraft väcks i kommunfullmäktige.
- Äldreboendet Solhöjden byggs om till stora kostnader.

1994

- Tankarna på en vägbank mellan Hyppeln och Rörö avförs från dagordningen.
- Etthundrafemtio tusen kronor anslås för tillbyggnad av Fiskemuseet på Hönö.
- En jämställdhetsplan för Öckerö kommun antas i kommunfullmäktige.
- Kommunen tar över ansvaret för psykiskt sjuka.

1995

- Tjugo flyktingar tas emot i kommunen.

1996

- Kommunen skriver till regeringen och begär en lagändring så att man det kan bli möjligt att införa en kommunal vårdlön för föräldrar till barn mellan 1 – 3 år.
- Skolor på Björkö byggs om.
- Äldreboendet Solhöjden utökas med femton nya lägenheter.
- Hälsö skola och Kompassensskolan på Öckerö byggs ut.
- Man fattar beslut om att anordna en folkomröstning i frågan om bro eller inte till fastlandet.

1998

- Planerna på en ”Gymnasieskola till sjöss” godkänns.
- Ett ungdomsfullmäktige startas.
- Ett brottsförebyggande råd inrättas i kommunen.

1999

- Nytt förslag om kommunalt vårdnadsbidrag för småbarnsföräldrar.
- Brattebergsskolan byggs om.
- Industriområdet Björnhuvudet på Öckerö exploateras.

2000

- Kommunens första gångtunnel byggs på Hönö.
- Staten tar över färjeleden till nordöarna.
- Planer på ett fiskegymnasium tar form.